

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 24.03.2020

Kabul Tarihi: 12.04.2020

ŞEHREİNİ CEMİL PAŞA'NIN İSTANBUL'UN ÇEHRESİNE KATKILARI ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Öğr. Gör. Erkin AKAN*

Öz

Cemil [Topuzlu] Paşa, başarılı bir doktordur. Ama Gazi Ahmet Muhtar Paşa, onu, başarılı bir doktor olduğu için değil; zevk sahibi bir kişiliğin İstanbul'a faydası olur düşüncesiyle şehremini olarak görevlendirmiştir. Cemil Paşa'nun birinci şehreminliği dönemi 21 Ağustos 1912 - 7 Kasım 1914 tarihleri arasındadır. Cemil Paşa, görevde kaldığı süre içinde, İstanbul'un çehresini değiştirmeye çalışmış ve bu konuda başarılı olmuştur. Yürürlüğe koyduğu Zabita-i Belediye Talimatnamesi ile İstanbul'u ve İstanbul'daki yaşamı modernleştirmeye çalışmıştır. Talimatnamenin uygulanmasına iki grup itiraz etmiştir: Uygulamadan rahatsız olan nakliyeciler esnafı ve kapitülasyonlardan faydalanan yabancılar. Cemil Paşa, İstanbul'un fiziki çehresi ile de ilgilenmiş bir devlet adamıdır. İstanbul Şehremini Cemil Paşa, Sultanahmet Camii ile Ayasofya Camii'nin arasındaki alanın meydan haline gelmesini, buradaki yangın sonrasında, bu alana tekrar bina yapılmasına engel olarak sağlamıştır. Günümüzde de mevcudiyetini koruyan Gülhane Parkı, Cemil Paşa'nun birinci şehreminliği döneminde inşa olunmuştur. Mevcut park, Cemil Paşa'nun istediği ölçülere, çeşitli nedenlerle ulaşamamıştır. İstanbul Şehremini Cemil Paşa, İttihat ve Terakki Partisi ile şehir işleri konusunda anlaşamadığı için 17 Kasım 1914'te şehreminliği görevinden istifa edip Avrupa'ya gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı süresince, yaşamını Avrupa'da sürdürmüştür. İkinci defa 24 Nisan 1919'da şehremini olarak görevlendirilmiştir. İkinci şehreminliği dönemi, birinci dönem kadar aktif geçmemiştir. Cemil Paşa, İstanbul Şehreminliği görevinden 28 Şubat 1920'de istifa etmiştir. Cemil Paşa, İstanbul'un tek kişi tarafından yönetilmesini savunduğu için her iki dönemde şehreminliği görevine ek olarak İstanbul Valiliği görevini de yürütmüştür.

Anahtar kelimeler: Cemil Topuzlu, Zabita-i Belediye Talimatnamesi, Sultanahmet Meydanı, Gülhane Parkı, İstanbul, Şehremini.

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (Congist' 19) bildiri olarak sunulmuştur.

** T.C. Polis Akademisi Başkanlığı Adile Sadullah Mermerci Polis Meslek Yüksekokulu.

A Study On The Contributions To The Appearance Of Istanbul By The Mayor Cemil Pasha

Abstract

Cemil [Topuzlu] Pasha was a successful doctor. But Gazi Ahmet Muhtar Pasha assigned him as the mayor not because he was a successful doctor but in the contemplation that he, as a tasteful personage, would add much the appearance of the city of Istanbul. The first period of mayorship of Cemil Pasha was between 21 August 1912 and 7 November 1914. During his office, Cemil Pasha endeavored to change the appearance of Istanbul and succeeded in it. He attempted to modernize Istanbul and the life in Istanbul through Municipal Police Ordinance put into effect by him. The enforcement of this ordinance attracted objections of two groups: the haulers, who were not pleased with this practice, and foreigners benefited from the privileges of Capitulations. Cemil Pasha is a statesman who also addressed the physical appearance of the city Istanbul. The development of the space between Sultanahmet Mosque and the Hagia Sophia Mosque as a square is the result of the efforts of The Mayor Cemil Pasha, who prevented the construction of new buildings after the fire occurred in the area. Gülhane Park, which still exists to this day, was built in his first period of office of mayor. The park was not able to be built in the size intended by Cemil Pasha for a variety of reasons. Cemil Pasha, the Mayor of the City of Istanbul, resigned from the office of mayor on 17 November 1914 and went to Europe as he had disagreements about urban affairs with the Party of Union and Progress. He lived in Europe during the World War I. On 24 April 1919, he was assigned as mayor for the second time. His second period of office was not as active as the first one. Cemil Pasha resigned from the office of mayor of Istanbul on 28 February 1920. He also served as the Governor of Istanbul during both periods of his office of mayor as he advocated that Istanbul should be administrated by a single administrator.

Keywords: Cemil Topuzlu, Municipal Police Ordinance, Sultanahmet Square, Gülhane Park, Istanbul, Mayor.

1. Giriş

Cemil [Topuzlu] Paşa, annesi Nafia Hanım'ın babası Kazasker Sirurizade Tahir Efendi'nin Üsküdar Salacak'taki yalısında 6 Mart 1866'da dünyaya gelmiştir. Babası Topuzlu Oğulları'ndan Yusuf Ziya Paşa'dır.¹

Cemil Paşa, 7 Mayıs 1928'de, babası Yusuf Ziya Paşa'nın hal tercümesini yazmıştır: Yusuf Ziya Paşa 1836'da İstanbul'da doğmuştur. Babası Raif Bey'dir. Raif Bey, İslimye'de mutasarrıf olarak görev yaptığı sırada vefat eder. Büyük babaları Hacı Mustafa Efendi Eyüp'e defnedilmiştir. Mezar taşındaki

¹ Cemil Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım*, Haz.: Hüsrev Hatemi - Aykut Kazancıgil, 6. bs., İşaret Yayınları, İstanbul 2017, s. 275; Kazım İsmail Gürkan, "Cemil Topuzlu", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, No: 1, Yıl 1958'den ayrı basım, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958, s. 194; Hatice Kara, *Cemil [Topuzlu] Paşa'nın Belediye Başkanlıkları ve İstanbul'daki İmar Faaliyetleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 6; Cemil Topuzlu'nun doğum tarihi konusunda Rakım Ziyaoğlu ay belirtmeden 1868 yılını, Osman Nuri Ergin 14 Mart 1868 tarihini ve Bedi N. Şehsuvaroğlu ise 27 Mart 1868 tarihini vermiştir. Bkz. Rakım Ziyaoğlu, *İstanbul Kadınları Şehreminleri Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi 1453-1971*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1971, s. 198; Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Ord. Prof. Cemil Topuzlu 1868-1958", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, No: 1, Yıl 1958'den ayrı basım, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958, s. 183; Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri (Büyükşehir Belediye Başkanları) 1855-1928*, Haz.: Ahmed Nezh Galitekin, 1. bs., İşaret Yayınları, İstanbul 2007, s. 458.

bilgiye göre Hacı Mustafa Efendi doksan dokuz yıl yaşamış ve doksan dokuz çocuk dünyaya getirmişti. Cemil Paşa'nın büyük büyük dedesi Topuzluoğlu, İstanbul'un fethi sırasında Fatih'in "serdar-ı ekremlik vazifesiyle" yanından ayrılmayıp Fatih'in topuzunu ve âlemini taşımıştır. Bu nedenle Fatih Sultan Mehmet, fetihten sonra, ona, "mir-i âlem" unvanını ve İskeçe'de birçok arazi vermiştir. Topuzluoğulları, yoğunluk olarak İstanbul, Mısır ve özellikle İskeçe'de yaşamışlardır. Mısır'da ölen Mehmet Rüştü Paşa'da Topuzluoğulları'na mensuptur. Yusuf Ziya Paşa, Arabistan'da, Ankara, Kastamonu, Yozgat, Trablusşam, Hama, Kerkük, Müntefek gibi yerlerde mutasarrıflık yapmıştır. 15 Ağustos 1899'da Şura-yı Devlet azası, 1900'de ise Şura-yı Devlet Bidayet Mahkemesi Başkanı olan Yusuf Ziya Paşa, 1901 yılında vefat etmiş ve Fatih Camii yakınına defnedilmiştir.²

Arşiv belgelerine göre Cemil Paşa'nın babası Yusuf Ziya Paşa'nın bulunduğu görevler sırasıyla şöyledir: Mektubi Hariciye Hulefahı (13 Mart 1857 - 13 Haziran 1863), Antakya Kazası Kaymakamlığı (13 Temmuz 1863 - 18 Kasım 1865), 18 Kasım 1865 ile 27 Nisan 1867 tarihleri arasında görevi yok, Bucak Kazası Kaymakamlığı (28 Nisan 1867 - 14 Haziran 1867), Rize Kazası Kaymakamlığı (15 Haziran 1867 - 13 Ağustos 1868), 13 Ağustos 1868 - 27 Temmuz 1869 tarihleri arasında görevi yok, Kastamonu Divan-ı Temyiz Riyaset-i Sanisi (28 Temmuz 1869 - 13 Şubat 1871), Zağra-i Atik Kazası Kaymakamı (13 Mart 1871 - 13 Aralık 1871), Beykoz Kaymakamı (13 Ocak 1872 - 4 Kasım 1872), Kartal Kaymakamı (5 Kasım 1872 - 31 Ocak 1874), Beykoz Kaymakamı (1 Şubat 1874 - 13 Ağustos 1874), 13 Eylül 1874 - 23 Aralık 1874 tarihleri arasında görevi yok, Kudüs Ebniye-i Mukaddese tamiratından sorumlu memur (24 Aralık 1874 - 27 Ekim 1878), Suriye İskân-ı Muhacirin memuru (28 Ekim 1878 - 27 Ağustos 1879), 28 Ağustos 1879 - 13 Nisan 1885 tarihleri arasında görevi yok, Kastamonu Mutasarrıfı (13 Mayıs 1885 - 20 Nisan 1886), Ankara Mutasarrıfı (21 Nisan 1886 - 29 Temmuz 1886), 30 Temmuz 1886 - 5 Eylül 1889 tarihleri arasında görevi yok, Müntefek Sancağı Mutasarrıfı (6 Eylül 1889 - 12 Ocak 1892), 13 Ocak 1892 - 24 Şubat 1892 tarihleri arasında görevi yok, Şehr-i Zor Sancağı Mutasarrıfı (25 Şubat 1892 - 2 Ağustos 1892), Şehr-i Zor Sancağı Mutasarrıfı vekâleten (3 Ağustos 1892 - 15 Ağustos 1892), 16 Ağustos 1892 - 22 Eylül 1892 tarihleri arasında görevi yok, Yozgat Sancağı Mutasarrıfı (23 Eylül 1892 - 27 Şubat 1893), 28 Şubat 1893 - 10 Mart 1893 tarihleri arasında görevi yok, Bolu Sancağı Mutasarrıfı (11 Mart 1893 - 19 Mart 1896), 20 Mart 1896 - 2 Mayıs 1896 tarihleri arasında görevi yok, Trablusşam Sancağı Mutasarrıfı (3 Mayıs 1896 - 1 Temmuz 1897), Trablusşam Sancağı Mutasarrıfı vekâleten (2 Temmuz 1897 - 12 Temmuz 1897), 13 Temmuz 1897 - 18 Temmuz 1897 tarihleri arasında görevi yok, son görev yeri Hama Sancağı Mutasarrıflığı (19 Temmuz 1897 - 19 Nisan 1898) olmuştur. Yusuf Ziya Paşa'nın memuriyet süresi otuz yedi yıldır. Mazuliyet Kararnamesi sekizinci maddeye göre, Yusuf Ziya Paşa'ya, kendisinin son görev yeri olan

² Atatürk Kütaphı, Bel_Mtf_071116, s. 1-2.

Hama Sancağı Mutasarrıflığı sırasında aldığı beş bin dört yüz kuruş maaşın yarısı olan iki bin yedi yüz kuruş “mazuliyet” maaşı bağlanmıştır.³

Yusuf Ziya Paşa, 12 Haziran 1899’da Şura-yı Devlet azalığına atanır.⁴ Bu görevin ardından mevcut maaşına bin kuruş zam yapılarak on sekiz bin beş yüz kuruş maaşla Şura-yı Devlet Bidayet Mahkemesi başkanı olan⁵ Yusuf Ziya Paşa, 2 Şubat 1901’de vefat etmiştir.⁶ Babası vefat ettiği sırada Cemil Paşa, Şeyhülislam Mehmet Cemaleddin Efendi’nin damadıdır. Bu yakınlıktan olsa gerek, Şeyhülislam Mehmet Cemaleddin Efendi, Şura-yı Devlet Bidayet Mahkemesi Başkanı Yusuf Ziya Paşa’nın vefat ettiğini, ailesinin, onu, Fatih Camii haziresine defnetmek istediğini, Padişah II. Abdülhamit’e bildirmiştir.⁷ Fakat bu istek kabul görmemiştir. Yusuf Ziya Paşa, Zincirlikuyu Mezarlığı’na defnedilmiştir.⁸ Cemil Paşa’nın 7 Mayıs 1928’de yazdığı hal tercümesi ile tarihi gerçekler arasında -Yusuf Ziya Paşa’nın defnedildiği yer ve görev yerleri gibi- bazı farklar vardır.

Yusuf Ziya Paşa’nın vefatından sonra büyük kızı Mukbile’ye, oğlu Kemal’e, küçük kızları Refia ve Seniha’ya “muhtacin tertibinden” beşer yüz kuruş maaş bağlanmıştır.⁹ Yusuf Ziya Paşa’nın eşi Huriye, kızları Seniha ve Refia, oğlu Kemal dilekçe ile başvuru yaparak merhum Yusuf Ziya Paşa’dan kendilerine maaş bağlanmasını istemişlerdi. Mülkiye Memurları Kararnamesi’nin otuz beşinci, otuz altıncı, otuz dokuzuncu maddelerine göre Yusuf Ziya Paşa’dan bin sekiz yüz kırk bir kuruş maaş kalmıştı. Bu maaş, eşi Huriye, kızları Refia ve Seniha’ya dört yüz altmışar kuruş; oğlu Kemal’e ise dört yüz altmış bir kuruş olmak üzere paylaştırılmıştır.¹⁰ Yusuf Ziya Paşa’nın kaç çocuğu vardı? şeklindeki bir soruya şöyle cevap verilebilir: İlk eşi Nafia Hanım’dan Cemil [Topuzlu], Nebil ve Mukbile. İkinci eşi Huriye Hanım’dan Kemal, Refia, Seniha

³ “9 Eylül 1898 tarihli hesap cetveli”, BOA: ŞD., 1108/51, 17 Eylül 314/29 Eylül 1898, s. 1; “Mülkiye Teakaüd Nezareti Muhasebesi’nden tanzim olunan 18 Mart 1901 tarihli hesap müzekkiresi”, BOA: ŞD., 989/65, 5 Mart 1317/18 Mart 1901, s. 1.

⁴ “Yıldız Sarayı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi’nin 12 Haziran 1899 tarihli yazısı”, BOA: İ.DH., 1365/20, 31 Mayıs 315/12 Haziran 1899, s. 1; “Sadaret’ten Şura-yı Devlet Riyaseti’ne 14 Haziran 1889 tarihli yazı”, BOA: ŞD., 3193/109, 2 Haziran 315/14 Haziran 1899, s. 1; “Sadaret’ten Şura-yı Devlet Riyaseti’ne 14 Haziran 1889 tarihli yazı”, BOA: BEO., 1324/99279, 2 Haziran 315/14 Haziran 1899, s. 1; “Hama Mutasarrıf-ı Sabıkı Saadetlü Ziya Paşa Hazretleri’ne başlıklı 15 Haziran 1899 tarihli yazı”, BOA: BEO., 1325/99326, 3 Haziran 315/15 Haziran 1899, s. 1.

⁵ “Şura-yı Devlet’ten Sadaret’e 4 Şubat 1900 tarihli yazı”, BOA: İ.DH., 1372/29, 23 Kânunusani 315/4 Şubat 1900, s. 1; “Sadaret’in 6 Şubat 1900 tarihli yazısı”, BOA: İ.DH., 1372/29, 25 Kânunusani 315/6 Şubat 1900, s. 3; “Sadaret’ten Şura-yı Devlet Riyaset-i Celilesi’ne 27 Şubat 1900 tarihli yazı”, BOA: ŞD., 3193/153, 15 Şubat 315/27 Şubat 1900, s. 1; “Şura-yı Devlet’ten Sadaret’e 8 Mart 1900 tarihli yazı”, BOA: BEO., 1455/109106, 24 Şubat 315/8 Mart 1900, s. 2.

⁶ “Mülkiye Teakaüd Nezareti’nin 19 Mart 1901 tarihli karar yazısı”, BOA: ŞD., 989/65, 6 Mart 317/19 Mart 1901, s. 2.

⁷ “Daire-i Meşihat’ın 4 Şubat 1901 tarihli yazısı”, BOA: Y.PRK.MŞ., 7/33, 22 Kânunusani 1316/4 Şubat 1901, s. 1.

⁸ Topuzlu, a.g.e., s. 275.

⁹ “Yıldız Sarayı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi’nin 3 Mart 1901 tarihli yazısı”, BOA: İ.ML., 43/6, 18 Şubat 316/3 Mart 1901, s. 1; “Sadaret’ten Maliye Nezareti’ne 5 Mart 1901 tarihli yazı”, BOA: BEO., 1627/122008, 20 Şubat 316/5 Mart 1901, s. 2; “Maliye Nezareti’nin 24 Mart 1901 tarihli yazısı”, BOA: BEO., 1639/122868, 11 Mart 317/24 Mart 1901, s. 2.

¹⁰ “Mülkiye Teakaüd Nezareti’nin 19 Mart 1901 tarihli karar yazısı”, BOA: ŞD., 989/65, 6 Mart 317/19 Mart 1901, s. 2.

ve Naile¹¹ adlarında dört çocuğu olmuştur. Cemil Paşa'nın ikisi öz, dördü üvey olmak üzere toplam altı kardeşi vardır.

Cemil Paşa, Paşakapısı Askeri Rüştiyesi, Mekteb-i Sultani, Beyrut Fransız Okulu, Şam Askeri Rüştiyesi (mezuniyet: 1880), Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi (mezuniyet: 1881), Gülhane Askeri Tıbbiyesi'nden (mezuniyet: 1886) yüzbaşı rütbesiyle mezun olarak eğitimini tamamlamıştır. Diploma numarası 1101'dir.¹²

Cemil Paşa'nın Gülhane Askeri Tıbbiyesi'nden mezun olduktan sonraki ilk görev yeri, Sütlüce'deki Kumbarahane Askeri Hastanesi olur. Burada çalıştığı sırada şahit olduğu bir olay, onun Paris'e gitmesine sebep olmuştur. Olay: Hastaneye fitk rahatsızlığıyla bir asker gelir. Ama hastane yönetimi askerin ameliyat edilmesine izin vermez. Askerin keten tohumu lapası ile tedavi edilmesini önerir. Asker, hastane yönetiminin yanlış kararı nedeniyle hayatını kaybeder. Cemil Paşa, daha sonra kayınpederi olacak olan Cemaleddin Efendi'nin aracı olması sayesinde, kendini geliştirmek için Paris'e gitmeye hak kazanır. 11 Eylül 1887'de Paris'e gider. 1887-1890 tarihleri arasında Paris'te kalır. Paris'te kaldığı süre içinde Tilleux ve Pean gibi alanlarının en iyileri olan doktorların yanında asistan olarak bulunur. Cemil Paşa'nın Paris dönüşünde ilk görev yeri 27 Mayıs 1890'da atandığı Haydarpaşa Hastanesi operatörlüğü olmuştur.¹³

Cemil Paşa, 16 Mart 1891'de, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin kızı Ayşe Aliye Hanım ile evlenir. Bu evlilikten Muhiddin, Mehmet Ziya, Selma adlarında üç çocuk dünyaya gelir. Ayşe Aliye ve Cemil çiftinin ilk çocukları olan Muhiddin, on bir yaşında menenjit hastalığından ölmüştür.¹⁴

Cemil Paşa, İstanbul'a döndükten sonra hem tıbbi kariyerinde hem de askeri kariyerinde hızlı bir ilerleme sağlamıştır. 1891'de Seririyat-ı Hariciye Muallim Muavini olan Cemil Paşa, Aristidi Paşa'nın görevini bırakması üzerine 1894'de Seririyat-ı Hariciye Muallimliği görevine atanır. Cemil Paşa'nın aldığı askeri rütbelere tarih sırasıyla: Sol Kolağası (27 Mayıs 1890), Sağ Kolağası (27 Kasım 1890), Binbaşı (20 Şubat 1891), Kaymakam¹⁵ (7 Kasım 1893), Miralay¹⁶ (16 Mart 1895), Mirliva (16 Haziran 1896), Osman-

¹¹ Cemil Topuzlu'nun torunu Cemalettin Topuzlu'nun verdiği bilgiye göre Yusuf Ziya Paşa'nın ikinci eşinden Naile isminde bir evladı daha vardır. Bkz.: Kara, *a.g.t.*, s. 6.

¹² Topuzlu, *a.g.e.*, s. 276; Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 183; Gürkan, *a.g.e.*, s. 194-195; Kara, *a.g.t.*, s. 7-9.

¹³ Topuzlu, *a.g.e.*, s. 56-68; Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 184-185; Gürkan, *a.g.e.*, s. 194-195; Kara, *a.g.t.*, s. 9-10.

¹⁴ Topuzlu, *a.g.e.*, s. 79; Kara, *a.g.t.*, s. 12.

¹⁵ Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Muallimlerinden Kaymakam Cemil Bey'e fenni cerrahideki başarılarından dolayı altın liyakat madalyası verilmiştir. Bkz.: "Yıldız Sarayı Hümayunu Baş Kitabetairesi'nin 8 Ocak 1894 tarihli yazısı", *BOA: İ.TAL.*, 40/46, 27 Kânunuevvel 309/8 Ocak 1894, s. 1.

¹⁶ "Hidamat-ı mahsusalarına mükâfaten", Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Seririyat-ı Hariciye Muallimi Miralay Cemil Bey'e ikinci rütbeden mecdi nişanı verilmiştir. Bkz.: "Yıldız Sarayı Hümayunu Baş Kitabetairesi'nin 1 Ağustos 1895 tarihli yazısı", *BOA: İ.TAL.*, 83/18, 20 Temmuz 311/1 Ağustos 1895, s. 1; Operatör Miralay Cemil Bey'e "ehliyetine mebni" üçüncü rütbeden Osmanî nişan-ı alisi verilmiştir. Bkz.: "Yıldız Sarayı Hümayunu Baş Kitabetairesi'nin 16 Mart 1896 tarihli yazısı", *BOA: İ.TAL.*, 93/9, 4 Mart 312/16 Mart 1896, s. 1.

lı-Yunan Savaşı sırasında yaptığı ameliyatlar¹⁷ ile ölüm oranını düşürdüğü için Ferik¹⁸ (12 Şubat 1897),¹⁹ Birinci Ferik (26 Ağustos 1904),²⁰ Şehzade Ahmet Efendi'ye yaptığı başarılı fitik ameliyatının sonrasında Müşir²¹ (28

¹⁷ 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında yaralanan askerlere sadece Osmanlı doktorları ameliyat etmemiştir. 15 Temmuz 1897 tarihli belgeye göre Yıldız Hastanesi'nde yaralı beş askere "Almanya ve Rusya Salib-i Ahmer Etibbası" ve Gümüşsuyu Hastanesi'ndeki beş askere ise "Avusturya Salib-i Ahmer Etibbası" ameliyat etmiştir. Bkz.: "İkinci Fırka-yı Hümayun Kumandanı imzalı 15 Temmuz 1897 tarihli yazı", BOA: Y.PRK.ASK., 129/43, 3 Temmuz 313/15 Temmuz 1897, s. 1; Ayrıca hem Yıldız'da hem de Gümüşsuyu'nda ameliyat edilecek askerlerden onay alındıktan sonra asker ameliyat ediliyordu. Bkz.: "İkinci Fırka-yı Hümayun Kumandanı imzalı 10 Temmuz 1897 tarihli yazı", BOA: Y.PRK.ASK., 128/149, 28 Haziran 313/10 Temmuz 1897, s. 1.

¹⁸ 19-28 Ağustos 1897 tarihinde Moskova'da yapılacak olan Tıp Kongresi'ne Osmanlı Devleti adına Operatör Ferik Cemil Paşa ile Bongofski Paşa'nın katılması kararlaştırılmıştır. Bkz.: "Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi'nin 21 Temmuz 1897 tarihli yazısı", BOA: İ.HUS., 54/95, 9 Temmuz 313/21 Temmuz 1897, s. 1; "Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne 24 Temmuz 1897 tarihli yazı", BOA: HR.TH., 197/81, 12 Temmuz 313/24 Temmuz 1897, s. 1; Moskova'da yapılacak Tıp Kongresi'nin hemen öncesinde Operatör Ferik Cemil Paşa'ya birinci rütbeden mecidi nişanı verilmiştir. Bkz.: "Yıldız Sarayı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi'nin 9 Ağustos 1897 tarihli yazısı", BOA: İ.TAL., 117/21, 28 Temmuz 313/9 Ağustos 1897, s. 1; Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Seririyat-ı Hariciye Muallimi Operatör Ferik Cemil Paşa'ya 4 Haziran 1898'de "Murassa Osman-i Nişan-ı Alisi" verilmiştir. Bkz.: "Yıldız Sarayı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi'nin 4 Haziran 1898 tarihli yazısı", BOA: İ.TAL., 139/42, 23 Mayıs 314/4 Haziran 1898, s. 1; "Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne 21 Haziran 1898 tarihli yazı", BOA: BEO., 1145/85841, 9 Haziran 314/21 Haziran 1898, s. 1; Operatör Ferik Cemil Paşa, Miralay Besim Ömer, Doktor Miralay Cemal Bey'e 8-18 Ağustos 1899 tarihleri arasında Amsterdam'da düzenlenecek olan Fenni Doğum ve Kadın Hastalıkları Kongresi'ne katılmaları için izin verilmiştir. Bkz.: "Mekâtib-i Askeri Şahane Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne 29 Mart 1899 tarihli yazı", BOA: HR.TH., 224/65, 17 Mart 1315/29 Mart 1899, s. 1; "Sadaret'in 7 Mayıs 1899 tarihli yazısı", BOA: Y.A.RES., 99/53, 25 Nisan 315/7 Mayıs 1899, s. 1; Bu kongrenin hemen öncesinde yine Operatör Ferik Cemil Paşa'ya "Murassa Mecidi" nişanı verilmiştir. Bkz.: "Yıldız Sarayı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi'nin 19 Temmuz 1899 tarihli yazısı", BOA: İ.TAL., 182/13, 7 Temmuz 315/19 Temmuz 1899, s. 4; "Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne 21 Ağustos 1899 tarihli yazı", BOA: BEO., 1360/101947, 9 Ağustos 315/21 Ağustos 1899, s. 1; 2-9 Ağustos 1900 tarihleri arasında Paris'te yapılacak Tıp Kongresi'ne Operatör Ferik Cemil Paşa ile Kaymakam Tevfik Bey'in katılmasına karar verilmiştir. Bkz.: "Sadaret'ten Hariciye Mekâtib-i Askeriye-i Şahane ve Maliye Nezaretlerine 1 Nisan 1900 tarihli yazı", BOA: BEO., 1465/109844, 19 Mart 316/1 Nisan 1900, s. 1.

¹⁹ "Yıldız Sarayı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi'nin 12 Şubat 1897 tarihli yazısı", BOA: İ.TAL., 109/16, 31 Kânunusani 312/12 Şubat 1897, s. 1; Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye azası Şemsi Bey'in ölümü üzerine boş kalan azalığa 4 Nisan 1897'de Operatör Ferik Cemil Paşa'nın tayini önerilmiştir. Bkz.: "Mekâtib-i Askeri Şahane Nezareti'nden Sadaret'e 4 Nisan 1897 tarihli yazı", BOA: İ.AS., 20/26, 23 Mart 313/4 Nisan 1897, s. 1 ve bu öneri 8 Nisan 1897'de kabul edilmiş, Operatör Ferik Cemil Paşa, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye azası olmuştur. Bkz.: "Sadaret'in 8 Nisan 1897 tarihli karar yazısı", BOA: İ.AS., 20/26, 27 Mart 313/8 Nisan 1897, s. 2; Cemil Paşa bu görevinden 16 Aralık 1905'te meşguliyetini gerekçe göstererek istifa etmiştir. Bkz.: "Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne 16 Aralık 1905 tarihli yazı", BOA: DH.MKT., 1035/47, 3 Kânunuevvel 321/16 Aralık 1905, s. 1; Cemil Paşa, Ferik rütbesini aldıktan sonra özel hastane açma girişiminde bulunmuştur. Özel hastane açmak için yaptığı başvuruda, hastane açma gerekçesini şöyle ifade etmiştir: "Hastalar Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de yapılan ameliyatlarda öğrencilerin hazır bulunmasından rahatsızdır. Bu nedenle hastaların bazılarının ameliyat olmayı kabul etmemekte, bazıları da Beyoğlu'nda yabancıların elinde olan hastanelerde tedavi olmayı tercih ediyorlardı. Cemil Paşa, muhtaçların ücretsiz tedavi edileceği kaydıyla bir özel hastane açmak istemişti." Bkz.: "Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne 15 Mart 1898 tarihli yazı", BOA: BEO., 1094/81993, 3 Mart 314/15 Mart 1898, s. 1; Cemil Paşa'ya özel hastane açma izni 2 Haziran 1898'de verilmiştir. Bkz.: "Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e 2 Haziran 1898 tarihli yazı", BOA: ŞD., 796/8, 21 Mayıs 314/2 Haziran 1898, s. 2; Cemil Paşa, Yusuf Kamil Paşa'nın eşi Zeynep Hanım'ın yaptırdığı hastaneyi ayda yüz lira kira ile açmıştır. Bkz.: Topuzlu, a.g.e., s. 76.

²⁰ "Yıldız Sarayı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi'nin 26 Ağustos 1904 tarihli yazısı", BOA: İ.TAL., 341/18, 13 Ağustos 1320/26 Ağustos 1904, s. 1.

²¹ "Yıldız Sarayı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi'nin 28 Mart 1905 tarihli yazısı", BOA: İ.TAL., 361/23, 15 Mart 321/28 Mart 1905, s. 1; Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Seririyat-ı Hariciye Muallim

Mart 1905) olmuştur.²²

Cemil Paşa'nın rütbesi, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında uygulamaya konan askeri rütbelerin düzenlenmesi ile ilgili kanun gereği, miralaylığa indirilmişti. Cemil Paşa askerlikten 16 Haziran 1910'da emekli olmuştur: "*Mekteb-i Seririyat-ı Hariciye Muallimi evveli tabib miralay diğer Cemil Bey'e bin altı yüz seksen yedi kuruş maaşla tekaüdüne karar verilmiştir.*"²³ Emekli olduktan sonra Padişah Sultan Reşad'ın hastalığını tedavi etmesinin mükafatı olarak Cemil Paşa'ya mülkiye paşalığı rütbesi verilmiştir.²⁴

Cemil Paşa, askerlikten emekli olmadan önce ve emekli olduktan sonra tıp eğitimi ile ilgili faaliyetlerde bulunmuştur. Eylül 1909'da, Tıp Fakültesi'nin; Dişçi Mektebi ve Eczacı Mektebi'nin ve doğumevinin kurulmasında görev almıştır. Cemil Paşa, Tıp Fakültesi'nin ilk dekanı olur ve bu görevi yaklaşık iki buçuk yıl ifa eder. Cemil Paşa, Tıp Fakültesi'nin Haydarpaşa'dan İstanbul'un Avrupa yakasına taşınması konusunda arkadaşları ile aynı fikirde olmadığı için dekanlık görevinden istifa etmiştir.²⁵

Cemil Paşa'nın dekanlık görevinden istifasından sonra, Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa, ona, İstanbul Şehremini olmasını teklif eder. Ahmet Muhtar Paşa, bu teklifin gerekçesini şöyle açıklamıştır: "*Bir ay önce Göztepe Fener yolu tarafında geziyordum. Senin Çiftelhavuzlar'daki köşkünü o zamana kadar görmemiştim. Binanın mimarî tarzı, bahçenin tanzim şekli o kadar dikkatimi celbetti ki, 'Bu Avrupâvârî köşk kimin?' diye meraklandım. Senin olduğunu söylediler. O zaman düşündüm ki evinin içinde ve dışında küçücük bir Avrupa yaratan adamı şehremini yaparsam, İstanbul'u imar eder.*"²⁶ Cemil Paşa, 21 Ağustos 1912'de İstanbul Şehreminliğine tayin edilmiştir.²⁷ Cemil Paşa'nın İstanbul Şehremini olarak görevlendirilmesinden kısa bir süre sonra, 23 Ekim 1912'de, Cemil Paşa'ya İstanbul Valiliği görevi vekâleten verilmiştir.²⁸ Cemil Paşa'ya İstanbul Valiliği görevi asaleten 30 Temmuz 1914'te verildi.²⁹ İstanbul Şehremini ve İstanbul Valisi Cemil Paşa, İstanbul'un fiziki ve sosyal çehresinin değişimine katkıda bulunmuş bir devlet adamıdır.

Doktor Müşir Cemil Paşa'ya Şehzade Ahmet Efendi Hazretleri'nin tedavisinde gösterdiği başarıdan dolayı "*Murassa İftihar Madalyası*" verilmiştir. Bkz.: "Yıldız Sarayı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi'nin 29 Mayıs 1905 tarihli yazısı", BOA: İ.TAL., 365/6, 16 Mayıs 321/29 Mayıs 1905, s. 1.

²² Kara, a.g.t., s. 14; Şahsuvaroğlu, a.g.e., s. 185-186; Gürkan, a.g.e., s. 195-196; Topuzlu, a.g.e., s. 276-277.

²³ "Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne 16 Haziran 1910 tarihli yazı", BOA: BEO., 3766/282393, 3 Haziran 326/16 Haziran 1910, s. 1.

²⁴ Topuzlu, a.g.e., s. 277.

²⁵ A.e.

²⁶ A.e., s. 129.

²⁷ "21 Ağustos 1912 tarihli İrade-i Seniye", BOA: İ.DH., 1494/55, 8 Ağustos 328/21 Ağustos 1912, s. 1; "Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne 22 Ağustos 1912 tarihli yazı", BOA: BEO., 4075/305575, 9 Ağustos 328/22 Ağustos 1912, s. 1; "21 Ağustos 1912 tarihli İrade-i Seniye sureti", BOA: DH.MTV., 1/75, 8 Ağustos 328/21 Ağustos 1912, s. 2.

²⁸ "Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e 23 Ekim 1912 tarihli yazı", BOA: İ.DH., 1496/39, 10 Teşrinievvel 328/23 Ekim 1912, s. 1; "24 Ekim 1913 tarihli İrade-i Seniye", BOA: İ.DH., 1496/39, 11 Teşrinievvel 328/23 Ekim 1912, 2; "Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne 24 Ekim 1912 tarihli yazı", BOA: BEO., 4103/307715, 11 Teşrinievvel 328/24 Ekim 1912, s. 1.

²⁹ "30 Temmuz 1914 tarihli İrade-i Seniye", BOA: İ.MMS., 187/25, 17 Temmuz 330/30 Temmuz 1914, s. 4.

2. Zabıta-i Belediye Talimatnamesi ve Bu Talimatnamenin Uygulanmasına Tepkiler

İstanbul Şehremini Cemil Paşa'nın İstanbul'un fiziki ve sosyal çehresine katkılarında birisi, uygulamaya koyduğu "Zabıta-i Belediye Talimatnamesi" ile olmuştur. Talimatnamenin birinci maddesine göre bütün inşaatlar ruhsat alınarak yapılacak, ruhsatsız inşaat yapılmasına izin verilmeyecekti.³⁰

İkinci maddeye göre esnaflar izin almadan mallarını dükkânlarının dışına koymayacaktı. Seyyar satıcıların sokak sokak gezerek satış yapmaları yasaktı. Seyyar satıcılar ancak belediyenin gösterdiği yer ve saatte satış yapabilirlerdi.³¹

Talimatnamenin üçüncü maddesine göre kaldırımlar; kaldırıma odun, kereste yığılarak veya satın alınan odun ve kereste kaldırımda kestirilerek işgal edilmeyecekti. Dükkân sahiplerinin camekânı, tezgâhı, dükkânın hizasından kaldırıma taşmayacaktı. Kaldırımlarda el arabası, bisiklet, hayvan, bulunması yasaktı. Yaya kaldırımlarına sandalye atıp oturmak yasaktı.³²

Dördüncü maddeye göre bozulmuş gaz borusu, lağım, su kanalı görenler; bunları ilgili belediye dairesine haber vermekle yükümlüydüler.³³

Beşinci maddeye göre yiyecek ve içecek satan bütün esnafın dükkânında camekân bulunacaktı. Camekân olmayan esnafa, camekân yaptırması için süre tanınacak, eğer yaptırmazsa camekân yaptırmaya zorlanacaktı. Döner, köfte, kebab benzeri yiyeceklerin camekân dışında pişirilmesi yasaktı. Kasaplar, etlerini dükkânların dışına asmayacaklardı.³⁴

Altıncı maddeye göre polis, geliş gidişi düzenleyecek ve kendisine sorulan sorulara nazik bir şekilde cevap verecekti. Bilet alınarak girilen yerlerde sırayı düzenlemek polisin göreviydi.³⁵

Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin en uzun maddesi yedinci maddedir. Bu madde kendi içinde binek arabaları, yük arabaları, yük hayvanatı; motosiklet, bisiklet, el arabaları; binek ve yük otomobilleri olmak üzere beş ayrı bölüme ayrılmıştır.

Binek arabalarının bir standardı olacaktı. Arabalar eski olmayacaktı. Binek arabalarının arka tarafında ait olduğu belediye dairesi ve arabanın sıra numarası yazılı olacaktı. Güneşin batmasından sonra, arabanın sağ ve sol taraflarında bulunması zorunlu olan fenerleri yakmayan arabacılar bu fenerler polis zoruyla yaktırılacaktı. Araba sahiplerinin zayıf hayvanları arabalara koşmasına izin verilmeyecekti. Binek arabalarını kullanacak olanlar ehliyet sahibi olmalıydı. Yirmi bir yaşından küçük olanlar bu arabaları kullanamazdı. Arabacılar tek tip elbise giyeceklerdi. Araba sürücüleri, polisin istemesi halinde göstermek için ehliyetlerini, araba ruhsatlarını, geliş-gidiş belgelerini yanlarında taşımak zorundaydılar.³⁶

³⁰ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 1.

³¹ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 1-2.

³² BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 3-5.

³³ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 5.

³⁴ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 5-6.

³⁵ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 6-7.

³⁶ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 7-9.

Tek atlı arabalara 200, çift atlı arabalara 400, öküz arabalarına 500, manda arabalarına 600 okkadan fazla yük taşıtılmayacaktı. Taşınırken bölünemeyecek eşya istisna tutulmak kaydıyla bir arabaya en fazla sekiz hayvan koşulabilirdi. Hayvan sayısı dördü geçtiği zaman araba sürücüsüne bir yardımcı verilmesi zorunluymdu. Yük arabalarına ilgili belediye dairesi tarafından verilen numaralar, arabanın sağına, soluna ve arkasına takılacaktı. Yük arabaları yaylı olacaktı. Savaş hali nedeniyle, yük arabalarının yaylı olması zorunluğu 1915 yılı başında uygulamaya konulacaktı. Yük arabacıları taşıdıkları eşya ile sokakları kirletmeyeceklerdi. Arabalar, kalabalık yerlerde uzun süre bekleyerek geliş gidişi engellemeyecekler ve bekleme yerlerinde arka arkaya sıralı bir şekilde duracaklardı.³⁷

Yük hayvanları kesinlikle boş gezmeyecekti. Eşya yüklü hayvanın üzerine binilmeyecekti. Moloz, kereste ve benzeri inşaat malzemesinin atlar ve eşeklerle katar usulü taşınması kesinlikle yasaktı. Sepet içinde olması kaydıyla taş, tuğla, kum taşınabilecekti. Ancak taşıma sırasında bunlar sokakları kirletmeyecekti. Sarhoş olarak araba sürmek, hayvanların gemleri olmadan veya dizginleri olmadan arabayı hareket ettirmek yasaktı. Arabacıların gürültü yapmasına ve geliş gidişi engellemesine polis izin vermeyecekti.³⁸

Tophane ve Fındıklı bargirci esnafı, Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin katar usulü taşımacılık yapılması yasağına itiraz etmişlerdi. Yaptıkları başvuruda, akrabalarının bir kısmının vatani savunmak için şehit düştüklerini ve bu şehitlerin geride kalan ailelerine kendilerinin baktıklarını belirttikten sonra gündüzleri odun, kereste, kömür, et benzeri eşyanın taşınmasının yasaklanmış olmasının sakıncalarını sıralamışlardı: geceleri mağazalar kapalıdır, geceleri nakliyat yapmak ve nakliyatı yapılan malı korumak için daha fazla çalışana ihtiyaç olması maliyetleri arttıracaktır. Bu da vatandaşın zararına bir uygulamadır. Taşıma maliyetlerini arttıracak diğer bir konu da her bir hayvana bir sürücü tayin edilmesi mecburiyetiydi. Başvuruyu yapan nakliyecisi esnafı, askeri nakliyatı "*kemal-i iftiharla*" yaptıklarını vurguluyor ve katar usulü taşımacılık yasağının yürürlükten kaldırılmasını istiyordu.³⁹ Gündüzleri nakliyat yapmak yasak değildi. Nakliyat, talimatnamenin öngördüğü şartlar çerçevesinde yapılacaktı, katar usulü yapılmayacaktı.

Katar usulü taşımacılık yapılması yasağına itirazda ısrar devam etmiştir. Kasımpaşa, Tophane, Fındıklı, Beşiktaş ve diğer iskelelerdeki bargirci esnafı, katar usulü taşıma yasağının kaldırılması için "*Sadaret*" makamına başvuru yapmışlardı. Yapılan ikinci başvuruda da esnafın askeri taşımaya yardım ettiği vurgusu vardı. Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin birinci maddesine göre katar usulü taşımacılık yasaklandığı için esnafın yedi yüzden fazla hayvanı ahırlarda atıl kalmıştı. Bu durum nakliyecisi esnafını gelirsiz, malını taşıtmak

³⁷ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 9-12.

³⁸ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 13-15.

³⁹ "Tophane ve Fındıklı bargirci esnafının Dâhiliye Nezareti'ne 14 Ocak 1913 tarihli başvurusu", BOA: DH.İD., 38-2/63, 1 Kânunusani 328/14 Ocak 1913, s. 2; "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremneti'ne 15 Ocak 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 38-2/63, 2 Kânunusani 328/15 Ocak 1913, s. 1.

isteyen vatandaşları da mağdur etmişti. Katar usulü taşıma yasağını öne sürdükleri gerekçelerle çürütmeye çalışmışlardı:

1- Sayılan iskelelerde yedi yüzden fazla hayvan bulunduğu için bu sayıda sürücü bulmak imkânsızdı.

2- Bir hayvan günlük on veya on beş kuruş kazanıyordu. Ama bir sürücünün günlükü on veya on iki kuruş olduğu için her hayvana bir sürücü tayin edildiğinde esnaf kar edemeyecekti.

3- İki yüz nakliye esnafı, üç yüz sürücü çalıştırıyordu. Bunların aileleri ile birlikte iki bin kişilik bir nüfus nakliye işinden geçiniyordu. Esnaf iş yapmazsa belediye vergisi, arazi ve emlak vergilerini ödeyemeyeceği için belediye ve hükümetin vergi gelirleri azalacaktı. Esnaf, üç hayvanın bir sürücü idaresine verilmesini, diğer hayvanlarında bunlara bağlanmasına izin verilmesini talep etmişti.⁴⁰ Katar usulü nakliyat yasağı talimatnamenin birinci maddesinde değil; yedinci maddesinde bulunuyordu. Nakliyatçı esnafı, üç hayvanın bir sürücü idaresine verilip diğerlerinin bunlara bağlanmasını isteyerek, katar usulü taşımacılığın şekil değiştirerek devamını istemişti.

İstanbul Şehremini Cemil Paşa, katar usulü ile taşımacılık yasağına karşı yapılan itirazlara cevap vermiştir: öncelikle iddia olunduğu gibi odun, kereste, kömür, moloz, benzeri malzemelerin gündüz taşınması yasak değildir. Şehir içinde ulaşımın rahat yapılabilmesi için sayılan malzemelerin katar usulü ile taşınması yasaktır. Ayrıca katar usulü taşımacılık yasağı daha önceden ilan edilmiş ve bu şekilde taşımacılık yapanlar için verilen süre dolmuştur. Bu nedenle, bundan sonra katar usulü taşımacılık yapanlar cezalandırılacaktır.⁴¹

İstanbul Şehremini Cemil Paşa'nın katar usulü taşıma yasağı hakkında verdiği cevaptan sonra mekkâreci esnafı da katar usulü taşıma yasağına itiraz etmişti. İtirazlarında, ellerindeki atların askeri nakliyat için alındığı ve ellerinde kalan iki bin hayvanla taşıma işi yaptıklarını; fakat katar usulü taşımacılık yapılmasının yasaklanmasından sonra işlerini yapamadıklarından şikâyet etmişlerdi.⁴²

⁴⁰ "Kasımpaşa, Tophane, Fındıklı, Kabataş, Beşiktaş ve diğer iskeleler bargirci ve hamal esnafının Sadaret'e 15 Ocak 1913 tarihli başvurusu", *BOA: DH.İD.*, 38-2/63, 2 Kânunusani 328/15 Ocak 1913, s. 3.

⁴¹ "Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 18 Ocak 1913 tarihli yazı", *BOA: DH.İD.*, 38-2/63, 5 Kânunusani 328/18 Ocak 1913, s. 4; İstanbul Şehremini Cemil Paşa'nın verdiği cevaptan sonra, İstanbul bargirci esnafı, katar usulü taşımacılık konusunda ısrar etmiştir. Önce Tophane ve Fındıklı Umum Yük Bargircileri namına Kethüda Bekir Çavuş, sadarete çektiği telgrafla taleplerinin kabul edilmesini istemişti. Bkz.: "Tophane ve Fındıklı Umum Yük Bargircileri Kethüdası Bekir Çavuş'un Sadaret'e 26 Ocak 1913 tarihli telgrafi", *BOA: DH.İD.*, 38-2/63, 13 Kânunusani 328/26 Ocak 1913, s. 8; İstanbul bargirci esnafı, 27 Ocak 1913'te tekrar bir başvuru yaparak katar usulü taşımacılık yapılmasının kaldırılmasının zararlarına yeni ekler yapmışlardı: hamamcılar ve fırıncılar odunları kesmeden yaktıkları için onlara ait odunlar iskelelerde kesilmemeliydi. Bu defa iskelelerde bulunan at sayısı bin olarak belirtilmişti. Bu zamanda bu kadar sürücü bulmak imkânsızdı. Belediye memurları katar usulü taşıma yasağı nedeniyle esnafa bin kuruştan fazla ceza yazmışlar, bu cezaları da zorla tahsil etmişlerdi. Atlar ahırlarda atıl kaldığı için esnaf ekmek parasına muhtaç olmuştur. Hiç olmazsa üç ata bir sürücü verilerek katar usulü taşımacılık yapılmasına izin verilmeliydi. Bkz.: "Der-saadet ve bilâd-ı selâse esnafının Sadaret'e 27 Ocak 1913 tarihli başvurusu", *BOA: DH.İD.*, 38-2/63, 14 Kânunusani 328/27 Ocak 1913, s. 10.

⁴² "İstanbul umum mekkâreci esnafının Dâhiliye Nezareti'ne 27 Ocak 1913 tarihli başvurusu", *BOA: DH.İD.*, 38-2/63, 14 Kânunusani 328/27 Ocak 1913, s. 9.

Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin yedinci maddesine bir itiraz da Umum Kereste Nakliyesi Esnaf Cemiyeti'nden gelmiştir: altı yüzyıldır kereste hayvan ile taşınmaktadır. Cemiyetin elinde kereste taşımak için beş bin hayvan bulunmakta ve bu işten beş altı bin insan geçimini sağlamaktadır. İstanbul Şehremaneti aldığı, moloz, kereste ve benzeri inşaat malzemesinin atlar ve eşeklerle taşınmasını yasaklayan kararlar, bu işten geçinen insanları ve bu işte kullanılan hayvanları aç bırakmıştır. Gerçi İstanbul Şehremaneti cemiyete önceden yasak konusunda tebligat yapmıştır ama savaş nedeniyle askeri nakliyatta görev aldıkları için hayvanlarını elden çıkaracak zamanı bulamamışlardı. Sahip oldukları hayvanlar mezbahada kesilecek türden olmadığı için ya hayvanların bedeli verilip kendilerinden alınmalı ya da hayvanların elden çıkarılmasına yetecek kadar kendilerine süre tanınmalıydı.⁴³ Bu yasaktan devlet hazinesinin olumsuz etkileneceği de göz önüne alınmalı⁴⁴ ve araba benzeri taşıma araçları yeteri kadar elde edilinceye kadar atlarla kereste taşınmasına izin verilmeliydi.⁴⁵

İstanbul Şehremini Cemil Paşa, katar usulü taşıma yapılması yasağını, yeniliklerin niye hayat bulmadığını da açıklayarak savunmuş ve bu yasağa karşı olanlar hakkındaki düşüncelerini ifade etmiştir:

“Malum-i âlileri olduğu üzere şimdiye kadar belediyelerce ittihaz olunan mukarrerat ne sebebe mebni ise takip edilmeyerek daima mahkûm-ı akamet kaldığına kanaat getirmiş olan bu misüllü esnafın menafı-i zatiyelerini muhafaza için vaki olacak müstedayâtı [istenilen şeyler] nazar-ı dikkate alınarak bunlara kemaftı's-sabık mûmâşât [göz yumma] edilmek lazımlı gelirse bu memlekette ne icabat-ı medeniyeden olan intizam temin edilebilir ne de tevessül olunacak islahat ve imarat-ı hayr husule getirilebilir. Binaen-aleyh emanetçe her şeyden evvel şeref ve şan-ı memleket maksût olup buna mugayir düşecek her türlü müracaat ve müstedeyat makbul ve mesmu olamayacağından İran sefaretine ve müstedilere ol vecihle cevap verilmek ricasıyla mürsel evrak leffen takdim ve iade kılndı.”⁴⁶

Şehremini Cemil Paşa'nın haklı itirazları olumlu sonuç vermemiştir.

Balkan Savaşı nedeniyle hayvanların toplanması ve hayvan bulmaktaki güçlük, mekkâreci esnafının yaşamını zorlaştırdığı için İran sefiri Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin yürürlüğe girme tarihinin ertelenmesini sadaret makamından istemişti. İran sefirinin talebi belli şartlar dâhilinde kabul edilmiştir: bir sürücü iki hayvanla ancak küfe içinde taşıma yapabilecekti. Taşıma yapılan küfeler sağlam olacak ve küfelerin içindekiler dışarıya dökülmeyecekti. Katar usulü ile her türlü taşımacılık, gerek tek veya çift olsun hayvanlarla

⁴³ “Umum Kereste Nakliyesi Esnaf Cemiyeti'nin Sadaret'e 22 Ocak 1913 tarihli başvurusu”, BOA: DH.İD., 38-2/63, 9 Kânunusani 1328/22 Ocak 1913, s. 7.

⁴⁴ “Kereste Nakliye Cemiyeti'nin Sadaret'e 27 Ocak 1913 tarihli yazısı”, BOA: DH.İD., 38-2/63, 14 Kânunusani 1328/27 Ocak 1913, s. 11.

⁴⁵ “Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne 29 Ocak 1913 tarihli yazı”, BOA: DH.İD., 38-2/63, 16 Kânunusani 1328/29 Ocak 1913, s. 6.

⁴⁶ “Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 28 Ocak 1913 tarihli yazı”, BOA: DH.İD., 38-2/63, 15 Kânunusani 1328/28 Ocak 1913, s. 12.

kereste, demir, odun, açıkta olarak taş, tuğla taşınması kesinlikle yasaktı. Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin yedinci maddesi mekkâreci esnafı için 1 Ocak 1914'te uygulanacaktı.⁴⁷ Yapılan bu değişiklik hakkında konunun uygulayıcıları olan ilgili belediye dairelerine, İstanbul Polis Müdürlüğü'ne, Jandarma Komutanlığı'na bilgi verilmiştir.⁴⁸

Motosiklet, bisiklet, el arabası sahipleri ruhsat almak zorundaydılar. Motosiklet, bisiklet, el arabalarında; ait oldukları daireyi ve sıra numarasını belirtir bir levha bulunacaktı. Ayrıca bu araçların sahipleri, geceleri yakmak için birer fener, yine araçların arkasına takılacak birer kırmızı fener bulunduracaklardı.⁴⁹

Otomobiller çevreyi kirletmeyen nitelikte ve etrafındaki hayvanları ürkütmeyecek sessizlikte olmalıydı. Balataları durmaya uygun olmayan otomobiller trafikten men edilecekti. Otomobillerin tekerlekleri lastik olacaktı. Otomobillerde, biri önde diğeri arkada olmak üzere iki plaka bulunmalıydı. Plakalar siyah zemin üzerine beyaz harflerle yazılacak, harflerin kalınlığı göze çarpacak kadar kalın olmalıydı. Otomobillerin ön tarafında sağ ve solu göstermek için sağda yeşil solda ise beyaz fener olacaktı. Şehir içinde gözleri kamaştıracağı için farlar kullanılmayacaktı. Yük otomobillerinin arkasında kırmızı fener bulunacaktı. Her çeşit otomobil en az elli metreden duyulacak bir kornoya sahip olmalıydı. Ama korna gereksiz yere kullanılmayacaktı. Otomobil şoförleri ehliyetli olmak zorundaydı. Bütün taşıtlar yolun sağından gidecekti. Binnek otomobiller, boş veya dolu olduklarını belli etmek için bir tarafı kırmızı bir tarafı beyaz levha bulunduracaklardı. Boşken levhanın beyaz tarafı, dolu iken levhanın kırmızı tarafı çevrilecekti. Bütün taşıtlar küçük sokaklardan büyük caddelere çıkarken caddelerdeki araçlara yol verecekti. Otomobil ve at arabası sürücüsü duracağı zaman ve sollama yapacağı zaman şu hareketleri yapacaktı: at arabası sürücüsü durmak için kamçısını yukarı kaldıracaktı. Otomobil sürücüsü durmak için kolunu yana çıkaracak veya üç defa korna yaparak arkadan gelen araçları uyardıktan sonra duracaktı. Sollama yapacak at arabası sürücüsü geçeceği yöne doğru kolunu uzatacaktı. Otomobil sürücüsü ise duracağı zaman yaptığı şekilde üç defa korna yapıp sollama yapacaktı. Otomobiller şehir içinde azami on kilometre, şehir dışında ise azami otuz kilometre hız yapacaklardı. Eğer bir otomobil cenaze aracı değilse cenaze taşıyamayacaktı.⁵⁰

Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin bütün araçlara plaka takılması gerektiği konusundaki hükmü, İstanbul Şehremaneti ile Emniyet Genel Müdürlüğü ve İstanbul Polis Müdürlüğü arasında tartışmaya neden olmuştur. İstanbul Şehremaneti 14 Haziran 1914'te Dâhiliye Nezareti'ne bu konuyla ilgili bir yazı yazmıştır: Dünyanın hiçbir yerinde plakasız kamyon ve otomobil yoktur. İstanbul Şehremaneti şehirde artan kazaları önlemek için şehirde bulunan otomobil

⁴⁷ “Şehremaneti'nden devair müdüriyetlerine yazılan 4 Şubat 1913 tarihli tezkerenin sureti”, *BOA: DH.İD.*, 38-2/63, 22 Kânunusani 1328/4 Şubat 1913, s. 15.

⁴⁸ “Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 4 Şubat 1913 tarihli yazı”, *BOA: DH.İD.*, 38-2/63, 22 Kânunusani 1328/4 Şubat 1913, s. 16.

⁴⁹ *BOA: HR.HMŞ.İŞO.*, 57/6, “Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat”, *Der-saadet* 1328, s. 15.

⁵⁰ *BOA: HR.HMŞ.İŞO.*, 57/6, “Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat”, *Der-saadet* 1328, s. 15-22.

ve kamyonlara plaka takılması kararı almıştır. Bu nedenle Dâhiliye Nezareti'ne ait otomobil ve kamyonlara da plaka takılması gereklidir. 28 Haziran 1914 tarihine kadar kamyon veya otomobil hangi belediye dairesi sınırları içindeyse oradan bir plaka almalıdır. 28 Haziran 1914 tarihinden sonra plakasız araçlar trafikten men edilecekti.⁵¹ Dâhiliye Nezareti plaka takılacak bir otomobile sahip olmadığı gerekçesiyle otomobil sahibi olan Emniyet Genel Müdürlüğü'ne, İstanbul Şehremaneti'nin plaka ile ilgili yazısını tebliğ etmiştir.⁵² 1 Temmuz 1914'te Emniyet Genel Müdürlüğü, resmi dairelere tahsisli olan araçlar ile polis araçlarına plaka takılmasına gerek olmadığı şeklinde görüş beyan etmiştir.⁵³

İstanbul Şehremini Cemil Paşa her araca bir plaka takılması kararının gerekçesini de açıklamıştır: hız sınırlarına uymayan şoförlerin kaza yapmalarını önlemek ve kaza yapan şoförleri kaza yerinden kaçsalar bile plaka üzerinden belirlemek. Medeni memleketlerde sadece imparatorlara ait araçlarda plaka bulunmazdı. İmparatorluğu temsilen plaka yerine taç bulunurdu.⁵⁴ İstanbul Şehremini Cemil Paşa'nın resmi araçlara plaka takılması konusundaki ikna edici gerekçesini alan Dâhiliye Nezareti, Emniyet Genel Müdürlüğü'nden resmi araçlara plaka takılmaması gerektiği yönündeki görüşün gerekçesini sormuş⁵⁵ ama bir cevap alamamıştır. En fazla itiraza uğrayan madde yedinci madde olmuştur.

Talimatnamenin sekizinci maddesine göre her türlü yiyecek ve içecek satan seyyar esnaf, camekânsız ve açıkta satış yapmayacaktı. Seyyar esnafın kalabalık yerlerde durmaları, gezmeleri, satış yapmaları belediye görevlilerince engellenecekti.⁵⁶

Talimatnamenin dokuzuncu maddesi tehlikelerin nasıl önlenmesi gerektiğine açıklık getiriyordu: yıkılması olası binalar için önlem alınacak ve bu binalar hakkında görevliler ilgili belediye dairesine haber vereceklerdi. Sokaklarda inşaat nedeniyle açılmış çukurlar için gündüzleri onların yerlerini belirtir bir işaret konacak, geceleri ise çukurun bulunduğu alana fener konulacaktı. Ağzı açık kuyular konusunda, kuyuların içine düşülmemesi için gerekli önlemler alınacaktı.⁵⁷

Onuncu maddeye göre sokak fenerleri belediye görevlilerince belirlenen zamanda yakılıp söndürülecekti. On birinci madde eski eserlere, abidelere, meydanlara, halka açık bahçelere zarar verenler hakkında yasal işlem yapılacağını ilan ediyordu.⁵⁸

⁵¹ "Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 14 Haziran 1914 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 161-2/41, 1 Haziran 330/14 Haziran 1914, s. 2.

⁵² "Dâhiliye Nezareti'nin İstanbul Vilayeti'ne ve İstanbul Polis Müdüriyeti'ne 23 Haziran 1914 tarihli yazısı", BOA: DH.İD., 161-2/41, 10 Haziran 330/23 Haziran 1914, s. 1.

⁵³ "Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin Dâhiliye Nezareti'ne 1 Temmuz 1914 tarihli yazısı", BOA: DH.İD., 161-2/41, 18 Haziran 330/1 Temmuz 1914, s. 5; "Dâhiliye Nezareti'nin 4 Temmuz 1914 tarihli derkenarı", BOA: DH.İD., 161-2/41, 21 Haziran 330/4 Temmuz 1914, s. 3.

⁵⁴ "Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 12 Temmuz 1914 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 161-2/41, 29 Haziran 330, s. 7.

⁵⁵ "Dâhiliye Nezareti'nden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne 16 Temmuz 1914 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 161-2/41, 3 Temmuz 330/16 Temmuz 1914, s. 6.

⁵⁶ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 22.

⁵⁷ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 23.

⁵⁸ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 24.

On ikinci maddeye göre vapurlar, kayıklar, taşıma kapasitelerinin üzerinde yük ve insan almayacaklardı. Ayrıca kayıklar ve sandallar geceleri kandil bulunduracaklardı.⁵⁹ On üçüncü madde İstanbul'un en büyük sorunlarından biri olan yangınların engellenmesi hakkındaydı. Talaş, ot, saman, gaz, benzin benzeri yanıcı maddeleri depolayanlar, bu maddeleri depoladıklarını ilgili belediye dairesine bildireceklerdi. Ahşap binalarda ve binaların bodrum katlarında yanıcı maddelerin depolanması yasaktı. Gaz, benzin, ispirto depolamak gaz depolarının hakkı olduğu için dükkân ve mağazalarda altı sandıktan fazla gaz bulundurulmayacaktı. Bulunduranlar hakkında yasal işlem yapılacaktı.⁶⁰

Talimatnamenin on dördüncü ve on beşinci maddeleri doğrudan on altıncı maddesi de dolaylı olarak yeme-içme ile ilgilidir. On dördüncü maddeye göre fırınlarda sabit bir camekân tezgâh ve terazi bulunacaktı. Fırıncıların belirlenen fiyatın üstünde ve belirlenen gramın altında ekmek satmaları belediye görevlileri tarafından engellenecekti. On beşinci maddeye göre satılan malların bozuk olup olmadığı denetlenerek, esnafın bozuk yiyecek ve içecek satmasının önüne geçilecekti. On altıncı maddeye göre eşya ve erzak eksik tartılmayacak, bütün dirhemlerde resmi damga bulunacaktı.⁶¹

Talimatnamenin on yedinci maddesi İstanbul'da dilencilik yapılmasını yasaklıyordu. Dilencilik yapanlar yakalanıp ya Darülaceze'ye ya da ilgili belediye dairesine götürülecekti.⁶² On sekizinci madde hamalların çalışma şartlarını belirlemiştir. Hamallar, ilgili belediye dairesinden bir numara alacaklar ve aldıkları bu numarayı kollarına takacaklardı. Vapur, tünel, tren istasyonu gibi yerlerden müşteri çıkmadan hamallar müşteriye doğru koşmayacaklar, müşterinin çağırmasını bekleyeceklerdi. Bu kurala uymayan hamalın çalışma izni iptal edilecekti. Hamallar müşteri seçemezlerdi. Müşteri seçen hamalın çalışma izni iptal edilecekti.⁶³

Talimatnamenin on dokuzuncu maddesi bulaşıcı hastalıklar ve genel sağlık hakkında alınacak önlemleri tanımlamıştır. Bulaşıcı hastalıklar kim tarafından polise haber verilirse verilsin bu haber ilgili belediye dairesine aktarılacak ve hastalıkla ilgili önlemler alınacaktı. Ruhsatlı mezbahalar dışında hayvan kesilmeyecek, açıkta denize girilmeyecek, pis eşya biriktiren evler hakkında ilgili belediye dairesine haber verilecekti. Talimatnamenin yirmi ve yirmi birinci maddeleri, bu talimatnamenin uygulayıcıları hakkındadır. Talimatname polis tarafından uygulanacaktır. Polisin zabıta-i belediye hakkındaki uyarılarını dikkate almayanlar kanuna karşı gelmiş olarak değerlendirilecektir (madde: 20). Belediye memurlarının zabıta-i belediye ile ilgili konularda yapacakları başvurularda bu talimatnameye uygun yardım ve kolaylık gösterilecekti (madde: 21).⁶⁴

⁵⁹ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 25.

⁶⁰ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 25-26.

⁶¹ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 26-27.

⁶² BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 28.

⁶³ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 28-29.

⁶⁴ BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, "Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mübeyyin Talimat", Der-saadet 1328, s. 30.

Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin, yayınlandığı dönem içinde, İstanbul'da yaşayan ama kapitülasyonlardan faydalanan ülkelerin vatandaşlarına da uygulandığını gösteren örnekler vardır. İstanbul Şehremaneti 22 Ocak 1913'te yeni Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'ni yabancı ülkelerin elçiliklerine tebliğ etmiştir.⁶⁵ Balat'ta bakkallık yapan İspanyol vatandaşı Yakusa, limon ve portakal sepetlerini gerekli izni almadan kaldırma koyduğu için polis tarafından sekiz saat süreyle tutuklanmış ve tutuklu kaldığı sürede kendi konsolosluğuna götürülmesi talebi kabul edilmemişti. Ayrıca bakkal Yakusa'ya elli kuruş ceza kesilmiştir. İspanya Büyükelçiliği Yakusa'ya verilen cezanın kaldırılmasını Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'nden istemiş ve bu talep Sadrazam Sait Halim Paşa tarafından kabul edilmiştir.⁶⁶ Şehremini Cemil Paşa, Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin kaldırılmaları işgal edilmemesi ile ilgili üçüncü maddesini bakkal Yakusa'ya uygulamış ama yürürlükte olan kapitülasyonlar uygulamaya engel olmuştur.

Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin genel sağlık ile ilgili on dokuzuncu maddesi, Yedi Kule Kazlı Çeşme'de bulunan Alman vatandaşı M. Burokard'a ait fabrikanın sağlık şartlarına uymayıp çevreyi kirletmesi nedeniyle fabrika sahibine İstanbul Şehremaneti tarafından yapılan tebligat ile uygulanmıştır. Tebligatta, en kısa sürede istenen önlemlerin alınmaması halinde yasal işlem yapılacağı belirtilmişti.⁶⁷ M. Burokard Alman vatandaşı olduğu için bu tebligatın kendi konsolosluğu aracılığıyla yapılması gerektiği cevabını vermiş ve ilgili tebligat 28 Haziran 1913'te Alman Konsolosluğu tarafından M. Burokard'a yapılmıştır. Alman Konsolosluğu, M. Burokard'ın fabrikası ile ilgili sorunun çözümü için İstanbul Şehremaneti'ne başvuracağını beyan etmiştir.⁶⁸

Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin Osmanlı vatandaşı olmayanlar üzerinde uygulanmasına bir diğer örnek, Rumeli Hisarı'ndaki Robert Kolej'in sahile koyduğu inşaat malzemelerinin oradan kaldırılmasının kolej yönetiminden istenmesidir. Robert Kolej yönetimi kapitülasyonları öne sürmeden sahildeki malzemeyi kaldırmıştır.⁶⁹

Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin uygulanmasından rahatsız olan İstanbul'daki yabancı büyükelçilik temsilcileri Ekim 1913'te Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin kendi vatandaşlarına uygulanmasına dört noktada itiraz etmişlerdir:

1- Yabancıların şahsı, malı, mülkü hakkında bağlı buldukları konsolosluk onay verirse işlem yapılabilirdi.

⁶⁵ "Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirliği'nin 25 Kasım 1913 tarihli yazısı", BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, 12 Teşrinisani 329/25 Kasım 1913, s. 3.

⁶⁶ "Prens Sait Halim Paşa'dan Şehremini Cemil Paşa'ya 28 Mayıs 1913 tarihli yazı", BOA: HR.H., 743/2, 15 Mayıs 329/28 Mayıs 1913, s. 2.

⁶⁷ "Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti'nden Hariciye Nezareti'ne 5 Haziran 1913 tarihli yazı", BOA: HR.H., 743/3, 23 Mayıs 329/5 Haziran 1913, s. 1.

⁶⁸ "Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa'dan Şehremini Cemil Paşa'ya 12 Temmuz 1913 tarihli yazı", BOA: HR.H., 743/3, 29 Haziran 329/12 Temmuz 1913, s. 3.

⁶⁹ "Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa'dan Şehremini Cemil Paşa'ya 3 Temmuz 1913 tarihli yazı", BOA: HR.H., 743/4, 20 Haziran 329/3 Temmuz 1913, s. 3.

2- Yabancılara ait apartman, mağaza, depolara, belediye memurları; yabancının bağlı bulunduğu konsolosun bulunması halinde girebilirdi.

3- Yabancıların mallarına, bağlı oldukları konsolosluktan izin alınarak el konulabilirdi.

4- Belediye vergisi kanunu, yabancı elçilikler tarafından kabul olunmamıştı.⁷⁰ İstanbul Şehremaneti bu itirazlara karşı ne yapılması gerektiğini sormuştu. İstanbul Şehremaneti'ne gelen cevap: 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Bu nedenle *tebaa-i ecnebiye* yürürlükteki bütün kanunlara uymak ve yürürlükte olan vergileri ödemek zorundadır.⁷¹ Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin uygulanmasının önüne iki büyük engel çıkmıştır: Talimatnameye uymak istemeyen esnafın oluşturduğu kamuoyu baskısı ve kapitülasyonlar. İkinci engel, geç bir tarihte de olsa aşılabılmıştır.

3. Cemil Paşa'nın Şehreminliği Döneminde Sultanahmet Meydanı'nda Yapılan Düzenlemeler

Şehremini Cemil Paşa'nın, İstanbul'un fiziki çehresine katkılarından biri de onun şehreminliği döneminde Sultanahmet Meydanı'nda yapılan düzenlemeler olmuştur.

Şehremaneti Beyazıt Dairesi, 14 Ocak 1913'te Donanma Cemiyeti'ne bir tebligat yapmıştır. Tebligata göre, Sultanahmet Meydanı'nda bulunan Donanma Cemiyeti'ne ait donanma sergisi binası, yıkım masrafları binanın enkazından karşılanmak üzere yirmi dört saat içinde yıkılacaktır. Donanma Cemiyeti bu uyarı üzerine bina içindeki eşyaları almıştır. Ama yeni bir sergi binası bulunana kadar ve yeni bir sergi binası inşa olunacak arsa bulunana kadar, mevcut donanma sergisi binasının yıkımının ertelenmesini istemiştir.⁷²

İstanbul Şehremaneti, Donanma Cemiyeti'ne süre tanımıştır. Şehremaneti, 12 Aralık 1912'de, Donanma Cemiyeti'nden Sultanahmet Meydanı'ndaki donanma sergisi binasının 7 Ocak 1913 tarihine kadar yıkılmasını istemişti. Çünkü Sultanahmet Meydanı bir bahçe haline getirilecekti. İstanbul Şehremaneti'nin tebligatını alan Donanma Cemiyeti, donanma sergisi binasının içindeki eşyayı almış ama binayı yıkmamıştır. Şehremini Cemil Paşa, donanma sergisi binasının mutlaka yıkılması gerektiğini gerekçesiyle birlikte ifade etmiştir:

“Müstağni-i arz ve beyan olunduğu üzere Sultanahmet Meydanı mühim ve tarihi bir mahal olarak mukaddema daire-i belediyeye epeyce bir varidat temin eylemekte olan gazino oranın ehemmiyetiyle mütenasip bir surette tarh ve tezyini maksadıyla hedm ve ref edilmiş ve meydan mühimce bir meblağ sarfiyla tanzim olunarak şimdi de sıhhat-i umumiyeye hadim olmak üzere orada muntazam ve mükellef bir bahçe tesisi mukarrer ve si-

⁷⁰ “Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirliği'nin 25 Kasım 1913 tarihli yazısı”, BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, 10 Kânunuevvel 329/ 23 Aralık 1913, s. 5.

⁷¹ “Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirliği'nin 10 Şubat 1915 tarihli yazısı”, BOA: HR.HMŞ.İŞO., 57/6, 25 Rebiü'l-Evvel 1333/10 Şubat 1915, s. 4.

⁷² “Donanma Cemiyeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 14 Ocak 1913 tarihli yazı”, BOA: DH.MTV., 29/46, 1 Kânunusani 328/14 Ocak 1913, s. 3; “Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti Alisi'ne 15 Ocak 1913 tarihli yazı”, BOA: DH.MTV., 29/46, 2 Kânunusani 328/15 Ocak 1913, s. 1.

*pariş olunan ağaçlar derdest-i vürut olup serginin bir müddet daha tehir-i hedmi ise zaman-ı gurresinin hulul eylemekte olması itibariyle gayr-i mümkün bulunmuş olmasına ve esasen eşya tahliye edilmiş olup serginin cemiyete bir hizmet olmak üzere muayyen olan zaman-ı bekası da geçmiş olduğuna binaen taleb-i imhale mahal görülemediğinin arz ve beyanına...*⁷³

Şhremini Cemil Paşa'nın kararlı tutumu karşısında Donanma Cemiyeti'nin itirazları sonuç vermemiştir. Sultanahmet Meydanı'ndaki donanma sergisi binası yıkılmıştır.

İstanbul Şhremaneti'nin, Büyük Ayasofya yangın yerinin tamamının ve Kabasakal Mahallesi'nin bir kısmının istimlak edileceği şeklinde aldığı karara, orada oturanlar itiraz etmiştir. İtirazın gerekçesi: bu kararlar devlet hazinesi yıllık iki bin, İstanbul Şhremaneti ve Evkaf Nezareti bin lira gelir kaybına uğrayacaktır. Yaptığı borçlanmalarla düzenlemeler yapan İstanbul Şhremaneti, ödeyeceği istimlak bedelleri için yıllık üç bin lira faiz ödemek zorunda kalacaktır. Ayrıca bu karar, Ayasofya ve Sultanahmet camilerini cemaatsiz, buralarda oturan yüz elli haneyi de evsiz bırakacaktır. Kanuna aykırı bu karardan vazgeçilmelidir. İshak Paşa yangın yerinde olduğu gibi herkesin arsasına, arsa payından en az kayıpla, ev yapılması için bir an önce izin verilmelidir.⁷⁴

Ayasofya ve Sultanahmet camileri arasındaki alanın meydan haline getirilmesindeki amaç iki cami arasındaki düzensiz, toplum sağlığına uygun olmayan ev ve kahvehanelerin ortadan kaldırılarak Ayasofya Camii ile Sultanahmet Camii arasındaki alanı tek parça bir meydan haline getirmektir. Bu alan meydana haline getirilebilirse, Ayasofya ve Sultanahmet camilerinin "azameti" ortaya çıkacaktır.⁷⁵

Ayasofya ile Sultanahmet arasındaki alanda yapılacak istimlak meselesi, istimlak maliyeti ve istimlak uygulamasının nasıl yapılacağı şeklinde iki sorun ortaya çıkarmıştır. Bu konuda verilecek bir örnek: Ragıp Paşa'nın eşi Emine Hanım'ın başvurusudur. Emine Hanım, 17 Mayıs 1913'te Sadaret'e başvuru yapmıştı. Sultanahmet Kabasakal Mahallesi sınırları içinde bulunan ve tek meskeni olan konağının İshak Paşa yangını sırasında yandığını, kendi arsasının değerinde olmak şartıyla, kendisine istimlak bedeli olarak verilecek paranın yerine İstanbul Şhremaneti'ne ait arsalarından birisinin kendisine verilmesini istemiştir.⁷⁶ Emine Hanım'ın talebi, İstanbul Şhremaneti memurları tarafından incelenmiştir. Yapılan incelemenin sonucunda, Emine Hanım'ın konağının İshak Paşa yangın alanında değil; Ayasofya ile Sultanahmet arasında olduğu ve kendisine kanunen arsa verilemeyeceği ama konağının istim-

⁷³ "Şhremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 16 Ocak 1913 tarihli yazı", BOA: DH.MTV., 29/46, 3 Kânunusani 328/16 Ocak 1913, s. 4; "Dâhiliye Nezareti'nden Donanma Cemiyeti Riyaseti'ne 20 Ocak 1913 tarihli yazı", BOA: DH.MTV., 29/46, 7 Kânunusani 328/20 Ocak 1913, s. 2.

⁷⁴ "Emlak sahiplerinin İstanbul Valiliği'ne 4 Haziran 1913 tarihli başvurusu", BOA: DH.UMVM., 103/4, 22 Mayıs 329/4 Haziran 1913, s. 1.

⁷⁵ "Encümen-i Emanete başlıklı 30 Haziran 1913 tarihli yazı", BOA: DH.UMVM., 103/4, 17 Haziran 329/30 Haziran 1913, s. 1/1; "Şhremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 2 Temmuz 1913 tarihli yazı", BOA: DH.UMVM., 103/4, 19 Haziran 329/2 Temmuz 1913, s. 3.

⁷⁶ "Heyet-i Fenniye Müdürlüğü'nün 3 Temmuz 1913 tarihli yazısı", BOA: DH.İD., 161-1/8, 20 Haziran 329/3 Temmuz 1913, s. 4.

lak bedelinin ödeneceği cevabı verilmiştir.⁷⁷ İstanbul Şehremaneti'nin bağlı bulunduğu kurum olan Dâhiliye Nezareti, bu karara itiraz etmiştir. Emine Hanım'ın konağının arsası değerinde, şehremanetine ait bir arsanın Emine Hanım'a verilmesinin kanuna aykırı olmadığını; arsa verilmesinin İstanbul Şehremaneti'nin de çıkarına olduğunu bildirmiştir.⁷⁸ Dâhiliye Nezareti bu görüşünü, 20 Eylül 1913 tarihinde, Emine Hanım'a arsa verilemeyeceği şeklinde değiştirmiştir.⁷⁹

Şehremini Cemil Paşa'nın idaresindeki İstanbul Şehremaneti, yangın yerlerinin inşası ve istimlak bedellerinin ödenmesi için borçlanma yoluna gitmiştir. İstanbul Şehremaneti, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden dört milyon dört yüz bin kuruş borç almıştır. Alınan borcun iki milyon altı yüz otuz bin kuruşu faiz ve istimlak ödemelerine harcanmış, kalan meblağ da zaruri giderler için harcanınca emanetin kasasında para kalmamıştır. Bu duruma rağmen, borçlanmayı duyan ve hakları ödenmemiş olan arsa sahipleri haklarını istemeye başlamışlar; Çırçır, Kasımpaşa Deresi müteahhitleri de ödeme alamadıkları için ellerindeki işleri bırakacaklarını bildiren başvurular yapmışlardı. Bu nedenle İstanbul Şehremaneti, yetmiş bin liralık bir borçlanma daha yapmak istediğini Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiş ve borçlanma için izin istemiştir.⁸⁰ İstanbul Şehremaneti; Beyazıt, Aksaray, İshak Paşa, Mercan yangın yerlerindeki inşaatlara harcanmak üzere, Taksim Bahçesi'ni teminat göstererek, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden avans olarak elli bin lira borçlanmak istiyordu.⁸¹

Dâhiliye Nezareti, İstanbul Şehremaneti'nin borçlanma isteklerine olumlu bakmamıştır. Çünkü Dâhiliye Nezareti, son olarak, Pertevniyal Vakfı'nın geliri olan kırk bin lirayı İstanbul Şehremaneti'ne verdiği için nezaretin parası kalmamıştı. Ama İstanbul Şehremaneti borçlanma için Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile görüşebilirdi, buna izin verilmiş⁸² ama borçlanma miktarı sınırlandırılmıştı. Dâhiliye Nezareti'nin bütçesi yetmiş bin lira borçlanmak için uygun değildi. Ama İstanbul Şehremaneti tarafından üç ay içinde ödenmek ve teminat gösterilmesi şartıyla, emanet, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden kırk bin lira borçlanabilirdi. Verilen izinde borç alınacak paranın nereye harcanacağı da tanımlanmıştır: borç alınacak para, yangın yerlerindeki inşaatlar için ve arsa sahiplerinin taleplerinin karşılanmasında kullanılacaktı.⁸³

⁷⁷ "Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 5 Temmuz 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 161-1/8, 22 Haziran 329/5 Temmuz 1913, s. 2.

⁷⁸ "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne 13 Temmuz 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 161-1/8, 30 Haziran 329/13 Temmuz 1913, s. 1.

⁷⁹ "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne 20 Eylül 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 161-1/8, 7 Eylül 329/20 Eylül 1913, s. 3.

⁸⁰ "Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e 2 Haziran 1913 tarihli yazı", BOA: DH.UMVM., 94/2, 20 Mayıs 329/2 Haziran 1913, s. 1.

⁸¹ "Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 4 Haziran 1913 tarihli yazı", BOA: DH.UMVM., 94/2, 22 Mayıs 329/4 Haziran 1913, s. 3.

⁸² "Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne 9 Haziran 1913 tarihli yazı", BOA: DH.UMVM., 94/2, 27 Mayıs 329/9 Haziran 1913, s. 2.

⁸³ "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne 10 Haziran 1913 tarihli yazı", BOA: DH.UMVM., 94/2, 28 Mayıs 329, s. 4.

İstimplâk edilecek arsaların ve istimplâk edilecek arsaların üzerindeki binaların değerlerinin belirlenmesi konusunda yapılan itirazlara bir çare bulunmuştur. 6 Aralık 1879 tarihli İstimplâk Kararnamesi'ne ek *madde-i münferide* kanun tasarıasına göre askeri ve mülki ihtiyaçlar ve muhacirlerin iskânı için şahıslara ait çiftliklerin Dâhiliye Nezareti'nin önerisi bakanlar kurulunun kararı ile istimplâk olunabileceği önerilmişti.⁸⁴ Burada düşünülen değişiklik, Balkan Savaşı sonucunda yurtlarını, evlerini terk etmek zorunda kalan Osmanlı vatandaşlarını daha kolay iskân edebilmeyi amaçlıyordu. Tasarının gerekçesinde hükümetin, anayasaya göre vatanın savunulması ve genel emniyet için istimplâk hakkı olduğu vurgulanmıştır.⁸⁵

Daha sonra istimplâk kararnamesi değişiklik tasarına ek yapılmış ve birinci madde şöyle değiştirilmiştir: sokak, meydan yeri, iskele yapılması veya mevcut iskelelerin genişletilmesi, memleket bahçeleri yapılması, su kanalları düzenlenmesi ve yapılması, çeşmeler, yangın için su depoları yapımı, hastane, darülaceze, darü'l-eytam, kışla, hükümet konağı, hapishane ve kamunun çıkarı için yapılacak benzer işler için üzerinde bina olan ve bina olmayan arazi ve çiftlikler istimplâk olunabilirdi.⁸⁶ Yapılan bu değişiklik, İstanbul Şehremini Cemil Paşa'nın, istimplâk edilecek alanlar konusunda işini kolaylaştırmıştır.

İstanbul Şehremini Cemil Paşa, Ayasofya Camii ile Sultanahmet Camii arasında tekrar bina yapılmasına izin vermeyerek iki caminin arasının tek parça bir meydan haline gelmesini sağlamıştır.

4. Gülhane Parkı'nın Açılması

"Saray Burnu mevkiinin hal-i hazır orasının ehemmiyet-i tarihiye ve mahallesiyle münasip olmamasından dolayı emâkin-i müteferrikanın devâir-i iadesi ile bi'l-ittilaf hedmiyle Soğuk Çeşme'den silah depolarına kadar mevkii-i mezkûrun şehremanetince park sûretinde tanzim ve tezyinine müsaade-i seniye-i hazret-i padişahinin erzân buyrulması..."⁸⁷ Padişah Mehmet Reşat, Topkapı Sarayı sınırları içindeki Soğuk Çeşme'den silah depolarına kadar olan alana, İstanbul Şehremaneti tarafından park yapılmasına, 16 Ekim 1912'de izin vermiştir.

Gülhane Parkı'nın yapım izni alınıp ve buraya dair projeler hazırlandığı sırada işe başlanmasına bir engel çıkmıştır. O engel, Balkan Savaşı'nın başlaması nedeniyle, askerlerin Saray Burnu çevresine barakalar yapmasıdır. İstanbul Şehremaneti, Saray Burnu'ndaki barakaların mevcudiyeti nedeniyle park inşasına başlanamadığı gerekçesiyle Harbiye Nezareti'ne başvurmuştur. Askeri barakaların Ayastefonos'ta inşasının daha uygun olacağını bildirmiştir.⁸⁸ Gülhane Parkı'nın inşa olunacağı alanın sahibi olan Padişah adına Hazi-

⁸⁴ "Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği'nin tarihsiz yazısı", BOA: DH.UMVM., 102/18, s. 1.

⁸⁵ "Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e 26 Mart 1914 tarihli yazı", BOA: DH.UMVM., 102/18, 13 Mart 1330/26 Mart 1914, s. 3.

⁸⁶ "İstimplak Kararnamesi'nin Birinci ve İkinci Maddelerine Muaddel Kanun suretidir", BOA: DH.UMVM., 102/18, 17 Nisan 1330/30 Nisan 1914, s. 4.

⁸⁷ "16 Ekim 1912 tarihli İrade-i Seniye sureti", BOA: DH.İD., 153/10, 3 Teşrinievvel 328/16 Ekim 1912, s. 43.

⁸⁸ "Dâhiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne 5 Aralık 1912 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 22 Teşrinisani 328/5 Aralık 1912, s. 3.

ne-i Hassa Müdür-i Umumisi de İstanbul Şehremaneti'nin barakaların Saray Burnu'ndan kaldırılması yönündeki görüşüne katılmış ve barakaların kaldırılması gerektiğini 9 Aralık 1912'de Harbiye Nezareti'ne tebliğ etmiştir.⁸⁹ Harbiye Nezareti Saray Burnu'ndaki askeri barakaların yıkılması hususundaki talepleri kabul etmemiştir. Çünkü Balkan Savaşı nedeniyle başlayan seferberliğin sonucunda İstanbul'daki bütün kışlalar asker ve yaralılar ile doludur. Bu nedenle Saray Burnu mevkesine barakalar yapılması, çadırlar kurulması bir zorunluluk halini almıştır. Savaşın sona ermesiyle birlikte Saray Burnu'nda geçici olarak inşa edilmiş olan barakalar yıkılacak, çadırlar da kaldırılacaktı.⁹⁰

Saray Burnu'nda askeri yapıların varlığına rağmen İstanbul Şehremaneti park yapım çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışmalar devam ederken Maarif Nezareti, park yapım çalışmaları sırasında ortaya çıkan bazı "*asar-ı atika ve nefisenin tahrib*" edildiği gerekçesiyle Gülhane'deki çalışmaların Müze-yi Hümayun'dan görevlendirilecek bir memur gözetiminde yapılmasını istemişti.⁹¹ Gülhane Parkı'nın yapım çalışmaları sırasında Müze-yi Hümayun memurlarından Aziz Bey çalışmalara refakat etmiştir. Çıkarılan eski eserler ona teslim olunmuştu. Teslim edilen eserlerin içinde de tahrip olunan eser yoktu.⁹²

Gülhane Parkı'nın yapımı sırasında bulunan tarihi eserlerin bir kısmının listesi mevcuttur. Bunlar: iki adet küçük atik taş, iki tane inci, bir adet ucuna bir inci bağlı altından telkâri yuvarlak püskül, bir adet üzerinde iki tavşan olan gümüş bir madalyon kapağı, yirmi beş adet gümüş püskül, bir adet ucu Latince yazılı bıçak sapı, bir parça gümüş, iki adet gümüş taş, bir adet kapaklı bakraç.⁹³ İstanbul Şehremaneti, listedeki eserleri, Müze-yi Hümayun'a teslim etmiştir.⁹⁴

Gülhane Parkı'nın açılmasından yaklaşık bir ay önce, 27 Temmuz 1913'te Meşihat makamı kutsal emanetlere yakın olması nedeniyle Gülhane'de içki içilmesinin İslam'ı rencide edeceği uyarısında bulunmuştur.⁹⁵ İstanbul Şehremaneti, bu uyarıya ayrıntılı bir cevap vermiştir. Topkapı Sarayı içinde yapılmış olan Gülhane Parkı, Beyoğlu sınırları içinde bulunan Taksim ve Tepebaşı

⁸⁹ "Hazine-i Hassa'dan Dâhiliye Nezareti'ne 9 Aralık 1912 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 26 Teşrinisani 328/9 Aralık 1912, s. 8.

⁹⁰ "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti Alisi'ne 10 Aralık 1912 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 27 Teşrinisani 328/10 Aralık 1912, s. 5.

⁹¹ "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti Alisi'ne 28 Şubat 1914 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 15 Şubat 329/28 Şubat 1914, s. 46.

⁹² "Şehremaneti Heyet-i Tahririye Kalemi'nden Dâhiliye Nezareti'ne 26 Mart 1914 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 13 Mart 1330/26 Mart 1914, s. 48.

⁹³ "Şehremaneti Heyet-i Tahririye Kalemi'nden Dâhiliye Nezareti'ne 29 Kasım 1913 tarihli yazı", BOA: BEO., 4239/317894, 16 Teşrinisani 329/29 Kasım 1913, s. 3-4.

⁹⁴ "Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e 2 Aralık 1913 tarihli yazı", BOA: DH.KMS., 6/17, 18 Teşrinisani 329/2 Aralık 1913, s. 1; "Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e 2 Aralık 1913 tarihli yazı", BOA: BEO., 4239/317894, 19 Teşrinisani 329/2 Aralık 1913, s. 2; "Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne 14 Aralık 1913 tarihli yazı", BOA: BEO., 4239/317894, 1 Kânunuevvel 329, s. 1; "Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne 15 Aralık 1913 tarihli yazı", BOA: DH.KMS., 6/17, 2 Kânunuevvel 329/15 Aralık 1913, s. 3; "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne 18 Aralık 1913 tarihli yazı", BOA: DH.KMS., 6/17, 5 Kânunuevvel 329/18 Aralık 1913, s. 2.

⁹⁵ "Meşihat makamından Dâhiliye Nezareti'ne 27 Temmuz 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 70-2/45, 14 Temmuz 1329/27 Temmuz 1913, s. 2; "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti Alisi'ne 29 Temmuz 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 70-2/45, 16 Temmuz 1329/29 Temmuz 1913, s. 1.

bahçeleri gibi emanete gelir sağlamak için yapılmamıştır. İstanbul'da oturan vatandaşların rahatça gezmeleri ve hava almaları için yapılmıştır. Bunun en açık ispatı da Gülhane'ye gelenlerden giriş ücreti alınmamasıdır. Gülhane'ye gezmeye gelenler, park içinde gezerken, kahve ve şerbet satılmasının yasak olduğunu belirten yazılı levhalar görecektir.⁹⁶ Şehremaneti, Gülhane içinde bırakın içki satılmasını kahve ve şerbet satılmasını bile yasaklamıştı.

Gülhane Parkı'nın açılış ile ilgili olarak gönderilen davetiyede, parkın açılış töreninin, 11 Eylül 1913 Perşembe günü öğleden sonra saat üç buçukta yapılacağı, açılıştan sonra çay ziyafeti verileceği; açılışa İstanbul'da bulunan yabancı büyükelçilik memurlarının, maliye, hayriye memurlarının da davet edildiği ifade edilmiştir.⁹⁷

Gülhane Parkı'nın Soğuk Çeşme'den Topkapı Sarayı'nın yıldız kapısına kadar olan birinci bölümünün inşasının bitmesinden sonra İstanbul Şehremini Cemil Paşa, Gülhane Parkı için çıkarılan iradede, Soğuk Çeşme'den silah depolarına kadar olan alanın park yapılmasına izin verildiği gerekçesiyle, bu alan içinde kalan Takvim-i Vakayi matbaasının, Sıhhiye Genel Müdürlüğü'ne bağlı aşı üretim merkezi binasının; Harbiye Nezareti'ne, Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti'ne ait binaların yıkılmasını istemiştir.⁹⁸

Şehremini Cemil Paşa Gülhane Park alanının çevresini binalardan arındırmayı düşünürken, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Alay Köşkü önüne ambar yapma girişimi ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Şehremini Cemil Paşa'ya göre Alay Köşkü'nün önüne yapılacak ambar Gülhane Parkı'nın "letafet ve intizamını" bozacaktır. Bu ambar başka bir alana yapılmalıdır.⁹⁹ Hilal Ahmer Cemiyeti'nin Alay Köşkü önüne ambar yapma düşüncesinden vazgeçmesi konusunda görüşmek için cemiyetin ikinci başkanı Akil Muhtar, Dâhiliye Nezareti'ne çağırılmıştır.¹⁰⁰ Yapılan görüşmede bir uzlaşmaya varılamamıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Alay Köşkü'nün önüne ambar yapmak için cemiyete verilen yerin; Hilal-i Ahmer'in orduya yaptığı hizmetlerin karşılığı verildiğini, şehremaneti ile yapılan görüşmelerde, emanetin kendilerine bu genişlikte bir alan veremeyeceğinin anlaşılması üzerine, iki güne kadar eski binanın yıkılıp yerine bir "bina-yı latif" yapılacağını bildirmiştir.¹⁰¹

⁹⁶ "Şehremaneti Heyet-i Tahriye Kalemi'nden Dâhiliye Nezareti'ne 31 Temmuz 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 70-2/45, 18 Temmuz 1329/31 Temmuz 1913, s. 4; "Dâhiliye Nezareti'nden Meşihat makamına 3 Ağustos 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 70-2/45, 21 Temmuz 1329/3 Ağustos 1913, s. 3.

⁹⁷ "Şehremaneti Heyet-i Tahriye Kalemi'nden Dâhiliye Nezareti'ne 7 Eylül 1913 tarihli yazı", BOA: DH.UMVM., 90/62, 25 Ağustos 329/7 Eylül 1913, s. 1.

⁹⁸ "Şehremaneti Heyet-i Tahriye Kalemi'nden Dâhiliye Nezareti'ne 27 Ağustos 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 14 Ağustos 329/27 Ağustos 1913, s. 12; "Dâhiliye Nezareti'nden Şura-yı Devlet Riyaseti'ne ve Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'ne 10 Eylül 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 28 Ağustos 329/10 Eylül 1913, s. 11.

⁹⁹ "Şehremaneti Heyet-i Tahriye Kalemi'nden Dâhiliye Nezareti'ne 24 Ağustos 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 11 Ağustos 329/24 Ağustos 1913, s. 10.

¹⁰⁰ "Dâhiliye Nezareti'nden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti'ne 28 Ağustos 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 15 Ağustos 329/28 Ağustos 1913, s. 9.

¹⁰¹ "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 20 Eylül 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 7 Eylül 329/20 Eylül 1913, s. 14; "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti Alisi'ne 21 Eylül 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 8 Eylül 329/21 Eylül 1913, s. 13.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti daha sonra fikir değiştirmiştir. Topkapı Sarayı sınırları içinde bulunan ve padişah tarafından cemiyete ihsan edilmiş olan arsayı altı bin lira karşılığında İstanbul Şehremaneti'ne terk edebileceğini beyan etmiştir.¹⁰² Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin teklifi belli şartlar dâhilinde kabul edilmiştir. Bu şartlar: arsanın değeri, yıllık ikişer bin Osmanlı altını şeklinde üç taksit halinde ödenecektir. İlk taksit 1913 yılında diğer taksitler de 1914 ve 1915 yıllarında ödenecektir.¹⁰³ Alay Köşkü'nün önüne ambar yapılması, Hilal-i Ahmer ve İstanbul Şehremaneti arasındaki bu uzlaşma ile engellenmiştir.

Şehremini Cemil Paşa'nın Gülhane Parkı'nın ikinci kısmının yapımı sırasında önüne çıkan engellerden bir diğeri de Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretine ait olup Gülhane Parkı sınırları içinde bulunan telgraf makine dairesinin taşınması meselesidir. Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti, taşınması istenen telgraf makine dairesinin Osmanlı Devleti sınırları içindeki ve Hicaz Demiryolu hattının gereksinimi olan telgraf aletlerini üreten bir fabrika niteliğinde olduğu gerekçesiyle, fabrikanın taşınmasına karşı çıkmıştır. İstanbul Şehremini Cemil Paşa'da bu düşünceye karşı çıkmıştır: Telgraf makine dairesi biraz daha fazla para harcanarak daha mükemmel bir şekilde başka bir yere yapılabilir. Ama ne kadar para harcanırsa harcanırsa Gülhane Parkı başka bir yere yapılamaz.¹⁰⁴ Şehremini Cemil Paşa'nın itirazından sonra Posta Telgraf ve Telefon Nezareti de fikrini değiştirmiş ve telgraf fabrikasının belli şartlar içinde taşınmasını kabul etmiştir. Telgraf fabrikası için uygun bir arsa bulunarak Posta Telgraf ve Telefon Nezareti'ne verilecektir. Fabrika için yapılacak binanın masrafları ve fabrikanın makinelerinin nakliye ücreti İstanbul Şehremaneti tarafından ödenecektir.¹⁰⁵

İstanbul Şehremaneti, Posta Telgraf ve Telefon Nezareti'nin teklifini kabul etmiştir. Telgraf fabrikasının taşınması için Balat iskelesi yakınında kalafat yeri olarak hazırlanmış ve emanetin malı olan sekiz yüz seksen üç metrelik bir arsa bulmuştur. Gülhane Parkı içindeki telgraf makine dairesi altı yüz seksen sekiz metrelik bir alanı işgal ediyordu. İstanbul Şehremaneti'nin teklif ettiği alan yüz doksan beş metre daha büyüktü.¹⁰⁶ Ayrıca İstanbul Şehremaneti,

¹⁰² "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 25 Ekim 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 12 Teşrinievvel 1329/25 Ekim 1913, s. 26; "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti Alisi'ne 27 Ekim 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 14 Teşrinievvel 1329/27 Ekim 1913, s. 25.

¹⁰³ "Şehremaneti Heyet-i Tahririye Kaleminden Dâhiliye Nezareti'ne 17 Kasım 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 4 Teşrinisani 329/17 Kasım 1913, s. 33; "Dâhiliye Nezareti'nden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Alisi'ne 20 Kasım 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 7 Teşrinisani 329/20 Kasım 1913, s. 32.

¹⁰⁴ "Şehremaneti Heyet-i Tahririye Kaleminden Dâhiliye Nezareti'ne 20 Eylül 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 7 Eylül 329/20 Eylül 1913, s. 16; "Posta Telgraf ve Telefon Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 27 Eylül 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 14 Eylül 329/27 Eylül 1913, s. 15.

¹⁰⁵ "Posta Telgraf ve Telefon Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 5 Ekim 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 22 Eylül 329/5 Ekim 1913, s. 18; "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti Alisi'ne 7 Ekim 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 24 Eylül 329/7 Ekim 1913, s. 17.

¹⁰⁶ "Şehremaneti Heyet-i Tahririye Kaleminden Dâhiliye Nezareti'ne 4 Kasım 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 22 Teşrinievvel 329/4 Kasım 1913, s. 28; "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti Alisi'ne 6 Kasım 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 24 Teşrinievvel 329/6 Kasım 1913, s. 27.

telgraf fabrikasının taşınması ve yeni binasının yapımı için gerekli olan iki bin lirayı ödeyecekti.¹⁰⁷

Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti, İstanbul Şehremaneti'nin telgraf fabrikasının taşınması teklifine üç noktada itiraz etmiştir: İstanbul Şehremaneti'nin önerdiği arsa fabrika inşası için yeterli değildir. Teklif edilen arsa Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ne uzaktır. Fabrikanın taşınma masrafına, fabrikanın tezgâhları, kazanları ve iki yüz ton işlenmemiş maddede hesaba katılarak otuz bin kuruş eklenmelidir.¹⁰⁸ Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti, Gülhane Parkı sınırları içinde sahip olduğu alandan çıkmak istememiş ve bu konuda başarılı da olmuştur.

İstanbul Şehremaneti tarafından Gülhane Parkı sınırları içinde bulunan aşı üretim merkezinin oradan kaldırılması talebi de kabul görmemiştir. Şehremaneti'ne verilen cevapta, Osmanlı Devleti'nde ordu ve vatandaşlar için aşı üreten tek kurumun bir gün bile tatil edilmesinin sakıncaları üzerinde durulmuştur.¹⁰⁹ Burası ancak yeni bir aşı üretim merkezi yapıldığında taşınabilirdi.¹¹⁰ Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'nin telgraf fabrikasının taşınması konusunda verdiği cevabın benzeri aşı üretim merkezinin taşınması için de verilmiştir.

İstanbul Şehremaneti, Gülhane Parkı sınırları içinde kalan eski telgrafhane binasının da oradan kaldırılmasını istiyordu. Bu binada Şura-yı Devlet hâkimleri görev yapıyorlardı. Şehremaneti burayı yıkmak istiyorsa, bu binada görev yapan hâkimlere bir yer bulmalıydı. Hâkimlere yer bulunmuştur. Bu yer, eski polis müdürü Hüseyin Efendi'nin Binbir Direk'teki on üç odalı konağıdır. Konağın yıllık yüz seksen liraya kiralanmıştır. Maliye Nezareti, kira masrafı olan yüz seksen liranın İstanbul Şehremaneti tarafından ödenmesi ve telgraf binası enkazının Maliye Nezareti'ne bırakılması kaydıyla yıkımı kabul etmiştir.¹¹¹

Gülhane Parkı'nın sınırları içindeki yapıların oradan kaldırılması ile ilgili yazışmalar sürerken, Gülhane Parkı içindeki çalışmalara bir itiraz da Tarih-i Osmani Encümeni'nden gelmiştir. Encümen, Gülhane Parkı'nın yapımı sırasında Topkapı Sarayı'nı çeviren duvarların bazılarının yıkıldığını, bu yıkımdan bir fayda sağlanmadığı tespitini yapmış ve şimdi yıkılacak "*sedd üçüncü kapı önünde Enderunlularca beşinci yer tabir olunan mahalde vaki ve tarih nokta-i nazarından haiz-i itibar olup pişgâhında [önünde] Ser-dâb köşkünün bakayası dahi mevcut ve onunda ortadan kaldırılacağı muhtemel bulunduğu*" gerekçesiyle tarihi eserlerin daha fazla zarar görmemesi için bir komisyon ku-

¹⁰⁷ "Şehremaneti Heyet-i Tahriye Kalemi'nden Dâhiliye Nezareti'ne 28 Ocak 1914 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 15 Kânunusani 329/28 Ocak 1914, s. 45; "Dâhiliye Nezareti'nden Posta Telgraf ve Telefon Nezareti'ne 1 Şubat 1914 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 19 Kânunusani 329/1 Şubat 1914, s. 44.

¹⁰⁸ "Posta Telgraf ve Telefon Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 21 Mart 1914 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 8 Mart 330/21 Mart 1914, s. 50; "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti Alisi'ne 24 Mart 1914 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 11 Mart 330, s. 49.

¹⁰⁹ "Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e 9 Ekim 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 26 Eylül 329/9 Ekim 1913, s. 20.

¹¹⁰ "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti Alisi'ne 12 Ekim 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 29 Eylül 329/12 Ekim 1913, s. 19.

¹¹¹ "Maliye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 15 Ocak 1914 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 2 Kânunusani 329/15 Ocak 1914, s. 42; "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti Alisi'ne 19 Ocak 1914 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 6 Kânunusani 329/19 Ocak 1914, s. 41.

rulmasını istemiştir. Komisyon kurulana kadar park yapım çalışması durdurulmalıydı.¹¹² Bu itirazlar Cemil Paşa'yı durduramamıştır.

İstanbul Şehremini Cemil Paşa, Alemdar Caddesi'nden Gülhane'ye girilen kapının darlığı nedeniyle cuma ve pazar günleri Gülhane Parkı'na gelenlerin zorluk çektiğini, bu nedenle, söz konusu kapının sol tarafında "asar-ı atıkadan" olan iki burca dokunulmadan, iki burcun arasındaki duvarın on beş metre uzunluğunda yıkılarak kapının genişletilmesini teklif etmiştir.¹¹³ Sadaret makamı, Cemil Paşa'nın Gülhane Parkı'na Alemdar Caddesi yönünden girilen kapının genişletilmesi teklifine, iki burca dokunulmamak kaydıyla onay vermiş¹¹⁴ ve kapı genişletilmiştir.

Şehremini Cemil Paşa ile Harbiye Nezareti arasındaki yazışmalardan, Gülhane Parkı'nın ikinci kısmının yapım çalışmaları sırasında, Gülhane Parkı sınırları içinde bulunan su sarnıcının -bazen su havuzu olarak da nitelenmiştir- emanet memurları tarafından kapatılması meselesinin tartışma konusu olduğu anlaşılmaktadır.

İnşası devam eden Gülhane Parkı'nın ikinci kısmında, yer altında on iki gözlü beton su havuzunun içindeki toprak Harbiye Nezareti görevlileri tarafından temizlenmiş ve havuzun tamiraty yapıldıktan sonra, eskiden olduğu gibi bent suları burada biriktirilerek su deposu olarak kullanılması düşünülmüş, bu depodan misafirhaneye, erzak ambarına, eski tıp fakültesi binasına su verilebileceği İstanbul Şehremaneti'ne bildirilmişti. Park yapım çalışmalarına ara verildiği sırada, şehremaneti fen heyeti kararıyla su havuzu yıkılmış, havuzun içine toprak dolmuş, havuzun zemini düzeltilmiş, hatta su havuzunun büyük kanalizasyonu moloz ile kapatılmıştır.¹¹⁵ Harbiye Nezareti, su havuzunun niye yıkıldığını Şehremini Cemil Paşa'ya sormuştur. Cemil Paşa bu soruya şöyle cevap vermiştir: Gülhane'de bulunan beton ve ahşap kışlaların oradan kaldırılması sırasında, kendisi ile birlikte Birinci Kolordu Komutan Vekili ve İstanbul Muhafızı Cemal Paşa yıkım yapılan alana gitmiştir. Orada Cemal Paşa, su havuzuna gerek olmadığını söylediği için, su havuzu Cemal Paşa'nın onayı ile yıkılmıştır.¹¹⁶

İstanbul Şehremaneti'nin yıktığı su havuzu, III. Ahmet zamanında, Topkapı Sarayı'nın ve askeriyenin kullanımındaki bent sularının toplanması için yapılmıştı. Harbiye Nezareti, İstanbul Muhafızı Cemal Paşa'nın Gülhane Par-

¹¹² "Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne 9 Ekim 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 26 Eylül 329/9 Ekim 1913, s. 22; "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti Alisi'ne 12 Ekim 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 29 Eylül 329/12 Ekim 1913, s. 21.

¹¹³ "Şehremaneti Heyet-i Tahririye Kaleminden Dâhiliye Nezareti'ne 8 Kasım 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 26 Teşrinievvel 329/8 Kasım 1913, s. 30.

¹¹⁴ "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti Alisi'ne 18 Kasım 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 5 Teşrinisani 329/18 Kasım 1913, s. 29.

¹¹⁵ "Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne 2 Aralık 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 19 Teşrinisani 329/2 Aralık 1913, s. 36; "Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne 4 Aralık 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 21 Teşrinisani 329/4 Aralık 1913, s. 35; "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti Alisi'ne 9 Aralık 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 26 Teşrinisani 329/9 Aralık 1913, s. 34.

¹¹⁶ "Şehremaneti Heyet-i Tahririye Kaleminden Dâhiliye Nezareti'ne 13 Aralık 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 30 Teşrinisani 329/13 Aralık 1913, s. 38; "Dâhiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne 14 Aralık 1913 tarihli yazı", BOA: DH.İD., 153/10, 1 Kânunuevvel 329/14 Aralık 1913, s. 37.

kı'nın ikinci kısmında bulunan iki karakolun yıkımına onay verdiğini, su havuzunun yıkımına onay vermemesine rağmen¹¹⁷ havuzun niçin yıkıldığının emanetçe cevaplanmasını istemiştir.¹¹⁸

“Saray Burnu’ndaki parkın ikinci kısmındaki su hazinesinin hedm ve kanalizasyonunun sedd edilmesi ol vakit İstanbul Muhafızı ve Birinci Ordu Kumandanlığı’nda bulunmuş olan Bahriye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri’nin emirlerine müstenittir. O sırada Dersaadet’te bi’l-umum muamelat-ı askeriyeden mesul olan müşarü’n-ileyhin şu emirlerinin muvafık olup olmadığının tetkiki için emanet kendinde hiçbir hak görmemiş bu babda bir sual olur ise müşarü’n-ileyhe müracaat olunmak zaruri bulunmuş olmağla...”¹¹⁹

İstanbul Şehremini Cemil Paşa, Gülhane’deki su havuzunun niye yıkıldığının kendisine değil; Cemal Paşa’ya sorulması gerektiği yönünde bir cevap vermiştir. Gülhane Parkı’nın ikinci kısmındaki çalışmalar Cemil Paşa’nın istediği şekilde ve hızda gitmemiştir. Park, günümüzde varlığını koruduğu şekilde kalmıştır. Parkın yapıldığı dönemde, Mimar Kemalettin¹²⁰ Gülhane Parkı’nın yapımı ile İstanbul’un Bükreş’e benzetilmeye çalışıldığı şeklinde bir eleştiri yapmıştır. Gülhane Parkı, Şehremini Cemil Paşa’nın İstanbul’a kazandırdığı ve görev yaptığı sürede özenle koruduğu¹²¹ bir alandır.

Gülhane Parkı’na kadınlar ile erkeklerin aynı anda girip girmediği konusuna açıklık getiren bir belge mevcuttur. Ahmet Hamdi imzalı dilekçede, Gülhane Parkı’nın herkese açık olması *“Hissiyat-i İslamiye’yi rencide edecek”* derecede olaylara neden olacağı gerekçesiyle, *“nisvan-ı İslamiye’nin”* pazar günleri parka girmelerine izin verilmemesi isteniyordu.¹²² Bu dilekçenin verilmiş gerekçesinden, Gülhane Parkı’nı, Ekim 1913’te, kadınların ve erkeklerin birlikte gezdiği sonucu çıkarılabilir. İstanbul Şehremaneti’nin 21 Mayıs 1914’te aldığı bir karara göre, Gülhane Parkı’na salı günleri sadece *“inas mektebi”* öğrencileri ve dışardan gelen hanımlar girebileceklerdi.¹²³

¹¹⁷ “Harbiye Nezareti’nden Dâhiliye Nezareti’ne 22 Aralık 1913 tarihli yazı”, BOA: DH.İD., 153/10, 9 Kânunuevvel 329/22 Aralık 1913, s. 40.

¹¹⁸ “Dâhiliye Nezareti’nden Şehremaneti Alisi’ne 27 Aralık 1913 tarihli yazı”, BOA: DH.İD., 153/10, 14 Kânunuevvel 329/27 Aralık 1913, s. 39.

¹¹⁹ “Şehremaneti Heyet-i Tahririye Kaleminden Dâhiliye Nezareti’ne 20 Mayıs 1914 tarihli yazı”, BOA: DH.İD., 153/10, 7 Mayıs 330/20 Mayıs 1914, s. 52; “Şehremini Cemil Paşa’nın cevabı, 10 Mayıs 330/23 Mayıs 1914’te Dâhiliye Nezareti tarafından Harbiye Nezareti’ne tebliğ edilmiştir”, BOA: DH.İD., 153/10, 10 Mayıs 330, s. 51.

¹²⁰ Birge Yıldırım, *Belediye Başkanı Cemil Topuzlu’nun İstanbul’u Dönüştürme Uygulamaları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 62.

¹²¹ Gülhane Parkı kullanıma açıldığında, parkın içinde at binilmesi ve parka motorlu araçla girilmesi yasaktı. Bu yasak mütareke döneminde bozulmuştur. İstanbul’da bulunan Fransız işgal kuvvetleri Gülhane Parkı’nın içindeki bir yolu, at ile gezilebilecek hale getirerek, Gülhane içinde ata binme yaşağını delmişlerdir. Bkz.: “Harbiye Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne 22 Mayıs 1921 tarihli yazı”, BOA: DH.UMVM., 97/42, 22 Mayıs 1337/22 Mayıs 1921, s. 16; “Sadaret’ten Dâhiliye Nezareti’ne 6 Haziran 1921 tarihli yazı”, BOA: DH.UMVM., 97/42, 6 Haziran 1337/6 Haziran 1921, s. 19.

¹²² “Dâhiliye Nezareti’nden İstanbul Şehremaneti’ne 18 Ekim 1913 tarihli yazı”, BOA: DH.İD. 153/10, 5 Teşrinievvel 329/18 Ekim 1913, s. 23.

¹²³ “Şehremaneti Heyet-i Tahririye Kaleminden Maarif Nezareti’ne 21 Mayıs 1914 tarihli yazı”, BOA: MF.MKT., 1198/18, 8 Mayıs 330/21 Mayıs 1914, s. 1.

5. Sonuç

İstanbul şehremini ve valisi Cemil Paşa, 17 Kasım 1914'te yorgunluğunu ve bu yorgunluktan doğan dinlenme ihtiyacını gerekçe göstererek her iki görevinden istifa etmiştir.¹²⁴ Cemil [Topuzlu] Paşa'nın yerine her iki göreve şehremaneti eski muavinlerinden ve hali hazırda İstanbul mebusu olan İsmet Bey atanmıştır.¹²⁵

Cemil Paşa 1914 yılında yorgunluk nedeniyle istifa ettiğini belirtse de 25 Ocak 1920'de yaptığı konuşmada 17 Kasım 1914'teki istifasının asıl gerekçesini açıklamıştır. "1328 senesinin en buhranlı bir zamanında birinci defa olarak şehreminliği vazifesini deruhte etmiş ve 2 sene 2 ay kadar ifa-yı hizmetten sonra 1330 senesinin yine pek buhranlı bir zamanında seferberliğin memleketimizde ilanını müteâkip İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi'nin muamelâtı emanete müdahâlatı üzerine istifa etmiştim."¹²⁶ Cemil Paşa, İttihat ve Terakki idaresi ile şehir işleri konusunda anlaşamadığı için istifa etmiştir.

Ziya Rakımoğlu, Cemil Paşa'nın istifasını, onun, Avrupa'ya seyahate çıktığı sırada, kendi yerine Polis Müdürü Bedri Bey'in atanmasına verdiği bir tepki olarak değerlendirmiştir.¹²⁷ Şehremini Cemil Paşa, 2 Şubat 1914'te Dâhiliye Nezareti'nden iki ay izin istemiş ve kendi yokluğunda Bedri Bey'in vekâleten şehremini olarak görev yapmasını teklif etmiştir. Cemil Paşa'nın talebi üzerine Polis Müdürü Bedri Bey 4 Şubat 1914'te şehreminliğine vekâleten görevlendirilmişti.¹²⁸ Bu nedenle, Cemil Paşa'nın istifa etmesinin gerekçesi, kendisinin yokluğunda şehremini olarak Bedri Bey'in görevlendirilmiş olması olamaz.

İttihat ve Terakki Partisi, Cemil Paşa'nın şehreminliği görevini bırakmasından sonra, onu, Bağdat Sağlık Müfettişliği görevine atamak ister; ama Cemil Paşa, safra kesesindeki taşı tedavi ettireceği gerekçesiyle bu teklifi kabul etmez. 18 Aralık 1914'te Cenevre'ye giden¹²⁹ Cemil Paşa ve ailesi, 12 Mart 1916'da İstanbul'a dönerler ve sonra tekrar Temmuz 1917'de İsviçre'ye doğru yola çıkarlar.¹³⁰ Ama Cemil Paşa İsviçre'ye geçmek için Avusturya'ya geldiği sırada, Avusturya'daki Osmanlı sefaret görevlileri, 1 Ağustos 1917'den itibaren hiçbir Osmanlı vatandaşının sınırı geçemeyeceği ile ilgili kararı, Cemil Paşa'ya tebliğ etmişlerdir.¹³¹ Alınan bu karar nedeniyle Cemil Paşa bir süre Avusturya'da kaldıktan sonra İsviçre'ye gitmiştir.

¹²⁴ "Şehremini ve İstanbul Valisi Cemil Paşa'dan Dâhiliye Nezareti'ne 17 Kasım 1914 tarihli yazı", BOA: İ.MMS., 191/32, 4 Teşrinisani 330/17 Kasım 1914, s. 1.

¹²⁵ "Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e 17 Kasım 1914 tarihli yazı", BOA: İ.MMS., 191/32, 4 Teşrinisani 330/17 Kasım 1914, s. 2; "Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne 19 Kasım 1914 tarihli yazı", BOA: BEO., 4321/324055, 6 Teşrinisani 330/19 Kasım 1914, s. 1; "19 Kasım 1914 tarihli İrade-i Seniye", BOA: İ.MMS., 191/32, 6 Teşrinisani 330/19 Kasım 1914, s. 6.

¹²⁶ Topuzlu, *a.g.e.*, s. 211.

¹²⁷ Rakımoğlu, *a.g.e.*, s. 200.

¹²⁸ "Şehremaneti Heyet-i Tahririye Kaleminden Dâhiliye Nezareti'ne 2 Şubat 1914 tarihli yazı", BOA: DH.UMVM., 90/1, 20 Kânunusani 329/2 Şubat 1914, s. 1; "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne 4 Şubat 1914 tarihli yazı", BOA: DH.UMVM., 90/1, 22 Kânunusani 329, s. 2.

¹²⁹ Şahsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 187; Topuzlu, *a.g.e.*, s. 194.

¹³⁰ Topuzlu, *a.g.e.*, s. 201, 204; "Dâhiliye Nezareti'nden İstanbul Pasaport Memurluğu'na 15 Temmuz 1917 tarihli yazı", BOA: DH.EUM.SSM., 65/48, 15 Temmuz 33/15 Temmuz 1917, s. 1; "Polis Müdürü Umumisi'nden Dersaadet Merkez Komutanlığı'na 18 Temmuz 1917 tarihli yazı", BOA: DH.EUM.SSM., 61/47, 18 Temmuz 33/18 Temmuz 1917, s. 2.

¹³¹ "Viyanadan Harbiye Nezareti'ne Feyzi imzalı 5 Ağustos 1917 tarihli yazı", BOA: DH.EUM.SSM., 61/47, 5 Ağustos 33/5 Ağustos 1917, s. 1.

Cemil Paşa, şehreminliği görevi için aranan bir kişiliktir. Ahmet İzzet Paşa hükümetinin Dâhiliye Nazırı olan Fethi [Okyar] Bey, 28 Ekim 1918'de, Bern Sefiri Fuat Selim Bey'den, Cemil Paşa'nın şehreminliği görevinin kabul edip etmeyeceğini sormasını istemiştir.¹³² Fethi Bey'in bu girişiminden yaklaşık yirmi üç gün sonra, 20 Kasım 1918'de, Veliht Abdülmecit Efendi, böyle bir zamanda Cemil Paşa'nın yurt dışında kalmasının, onun sahip olduğu "*fart-ı hamiyetle kabil-i telif*" olamayacağı için, Cemil Paşa'nın bulduğu ilk araçla İstanbul'a dönmesini ister.¹³³ Ama Cemil Paşa, Veliht Abdülmecit Efendi'nin çağrısına da uymaz, 1918 yılı içinde İstanbul'a dönmez.

24 Nisan 1919'da Cemil Paşa, ikinci defa şehremini olarak atanır.¹³⁴ Cemil Paşa hatıratında, 3 Mayıs 1919'da İstanbul'a döndüğünü yazıyor.¹³⁵ Cemil Paşa, İstanbul dışındayken şehremini olarak atanmıştır.

Cemil Paşa'nın ikinci defa şehremini olarak görevlendirilmesinden kısa bir süre sonra, 8 Mayıs 1919'da, İstanbul Valiliği görevi de vekâleten kendine verilmişti.¹³⁶ Cemil Paşa göreve başladıktan sonra bağlı bulunduğu kurum olan Dâhiliye Nezareti'ne bir başvuru yapar: kendisi ikinci defa şehremini olarak atanması nedeniyle İstanbul'a dönmüş ve dönüş sırasında altı bin Frank harcamıştır. Harcadığı altı bin Frank paranın, Dâhiliye Nezareti'nin 27 Mayıs 1914 tarihli, başka memleketlerde bulunduğu sırada bir göreve atananların yol giderlerinin ödeneceği kararı gereği, kendisine ödenmesini istemiştir.¹³⁷ Dâhiliye Nezareti Cemil Paşa'nın talebini kabul etmiştir. Cemil Paşa'nın harcadığı altı bin Frank'ın karşılığı İstanbul Şehremaneti veznesinden ödenecekti.¹³⁸ Cemil Paşa'nın ikinci şehreminliği döneminin, Cemil Paşa her ne kadar elinden geleni yapsa da, birinci şehreminliği dönemi kadar aktif geçtiği söylenemez. Bunun nedeni mütareke döneminin zor şartlarıdır. Bu şartların etkisiyle ve İstanbul Valiliği görevinin kendisinden alınması üzerine Cemil Paşa, 28 Şubat 1920'da şehreminliği görevinden istifa etmiştir.¹³⁹

Cemil Paşa, şehreminliğinin ikinci dönemi ile ilgili olarak bir soruşturma geçirir.¹⁴⁰ Geçirdiği soruşturmaya verdiği tepkinin izleri, torunu Cemalettin Topuzlu'ya verdiği öğütte gözlenebilir:

¹³² "Dâhiliye Nazırı olan Fethi [Okyar] Bey'den Bern Sefiri Fuat Selim Bey'e çekilen 28 Ekim 1918 tarihli telgraf", BOA: DH.KMS., 49-1/10, 28 Teşrinievvel 334/28 Ekim 1918, s. 1.

¹³³ "Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'dan Bern Sefiri Fuat Selim Bey'e çekilen 20 Kasım 1918 tarihli telgraf", BOA: HR.SYS., 2461/9, 20 Teşrinisani 1334/20 Kasım 1918, s. 1.

¹³⁴ "24 Nisan 1919 tarihli İrade-i Seniye", BOA: İ.DUİT., 40/47, 24 Nisan 335/24 Nisan 1919, s. 1; "Dâhiliye Nezareti'nin Cemil Paşa'nın Şehremini olarak görevlendirildiğini bildiren 27 Nisan 1919 tarihli yazısı", BOA: BEO., 4570/342686, 27 Nisan 334/27 Nisan 1919, s. 1.

¹³⁵ Topuzlu, *a.g.e.*, s. 209.

¹³⁶ "Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne 8 Mayıs 1919 tarihli yazı", BOA: BEO., 4572/342884, 8 Mayıs 335/8 Mayıs 1919, s. 1.

¹³⁷ "Şehremini Cemil Paşa'dan Dâhiliye Nezareti'ne 11 Mayıs 1919 tarihli yazı", BOA: DH.KMS., 52-1/48, 11 Mayıs 335/11 Mayıs 1919, s. 2.

¹³⁸ "Dâhiliye Nezareti'nden Şehremini Cemil Paşa'ya 12 Mayıs 1919 tarihli yazı", BOA: DH.KMS., 52-1/48, 12 Mayıs 335/12 Mayıs 1919, s. 1.

¹³⁹ Topuzlu, *a.g.e.*, s. 223.

¹⁴⁰ "Nafia Nazırı Esbakı Doktor Cemil'den Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Riyaseti'ne 24 Ağustos 1922 tarihli yazı", BOA: ŞD., 2848/34, 24 Ağustos 922/24 Ağustos 1922, s. 30.

“Ülkeneye takdir ve övgü beklemeden hizmet et çünkü doğru ve iyi yaptığın konularda genellikle takdirden çok, eleştirilerle ve hatta cezalandırma ile karşılaşacaksın! Bu üzücü olayların senin şevkini kırmaması ve küstürmemesi için bu gerçeği başından kabullen. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, değişmeden kalıp bu yolda yürürsen onurlu, mutlu ve kendinle barışık bir yaşlılık dönemin olacaktır.”¹⁴¹

Cemil Paşa'nın şehreminliği dönemi ile ilgili olarak Mazhar Osman'ın yaptığı değerlendirme önemli ve doğrudur:

“Onu beğenerek şehreminliğine tayin eden Ahmed Muhtar Paşa'nın pek büyük isabeti olmuştur. Cemil'in yoktan yarattığı Gülhane ve Sultanahmet pakları, mezbahalar, kolera salgını esnasında yaptığı hizmetler, şehremanetine aslan ağızından koparak temin ettiği varidat, fakülte binası, yolları, hastanelerde yarattığı yenilikler, açtığı meydanlar, pek ince zekânın ve görüş yapış kabiliyetini eseridir.”¹⁴²

Cemil [Topuzlu] Paşa, İstanbul'un çağına göre modern bir şehir olması için, İstanbul'a parklar, meydanlar, yollar kazandıran bir şehremini olarak tarihe adını yazdırmıştır. 1950'li yıllarda İstanbul'u idare edenler, Cemil Topuzlu'nun yaptıklarından, düşüncelerinden ilham almışlardır.

Kaynaklar

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO): 1324/99279; 1325/99326; 1455/109106; 1627/122008; 1639/122868; 1145/85841; 1360/101947; 1465/109844; 1094/81993; 3766/282393; 4075/305575; 4103/307715; 4239/317894; 4321/324055; 4570/342686; 4572/342884.
- Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Kalemi (DH.EUM.SSM): 65/48; 61/47.
- Dâhiliye Nezareti İdare (DH.ID): 38-2/63; 161-2/41; 161-1/8; 153/10; 70-2/45.
- Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH.KMS): 6/17; 49-1/10; 52-1/48.
- Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT): 1035/47.
- Dâhiliye Nezareti Mütenevvia (DH.MTV): 29/46; 1/75.
- Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü (DH.UMVM): 103/4; 94/2; 102/18; 90/62; 97/42; 90/1.
- Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı (HR.H): 743/2; 743/3; 743/4.
- Hariciye Nezareti İstisare Odası (HR.HMS.İSO): 57/6.
- Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS): 2461/9.
- Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH): 197/81; 224/65.
- İrade Askeri (I.AS): 20/26.
- İrade Dâhiliye (İ.DH): 1365/20; 1372/29; 1494/55; 1496/39.
- İrade Dosya Usulü (İ.DUIT): 40/47.
- İrade Hususi (İ.HUS): 54/95.
- İrade Maliye (İ.ML): 43/6.
- İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS): 191/32; 187/25.
- İrade Taltifat (İ.TAL): 40/46; 83/18; 93/9; 117/21; 139/42; 182/13; 109/16; 341/18; 361/23; 365/6.
- Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT): 1198/18.
- Sura-ı Devlet (SD): 796/8; 989/65; 1108/51; 2848/34; 3193/109; 3193/153.
- Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK): 129/43; 128/149.
- Yıldız Meşihat Dairesi Maruzatı (Y.PRK.MŞ): 7/33.
- Yıldız Resmî Maruzat (Y.A.RES): 99/53.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı: Bel Mtf 071116.
- ERGIN, Osman Nuri: *İstanbul Şehreminleri (Büyükşehir Belediye Başkanları) 1855-1928*, Haz: Ahmed Nezih Kalitekin, 1. bs., İşaret Yayınları, İstanbul 2007.
- GÜRKAN, Galim İsmail: “Cemil Topuzlu”, *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, No: 1, Yıl: 1958'den ayrı basım, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958.
- KARA, Hatice: *Cemil [Topuzlu] Paşa'nın Belediye Başkanlıklar ve İstanbul'daki İmar Faaliyetleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015.
- ŞEHİSUVAROĞLU, Bedi N.: “Ord. Prof. Cemil Topuzlu 1868-1958”, *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, No: 1, Yıl 1958'den ayrı basım, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958.
- TOPUZLU, Cemil: *80 Yüklük Hatıralarım*, Haz: Hüsrev Hatemi - Aykut Kazancıgil, 6. bs., İşaret Yayınları, İstanbul 2017.
- YILDİRIM, Birge: *Belediye Başkanı Cemil Topuzlu'nun İstanbul'u Dönüştürme Uygulamaları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2009.
- ZİYAĞÖLÜ, Rakım: *İstanbul Kadılar Şehreminleri Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi 1453-1971*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1971.

¹⁴¹ A.e., s. 12.

¹⁴² A.e., s. 26-27.